

ББ0

2676р

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М. П. ДРАГОМАНОВА

БИКОВСЬКА Олена Володимирівна

УДК 374

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ
ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора педагогічних наук

НБ НПУ

100207667

Київ – 2008

5831

БІБЛІОТЕКА
НПУ імені М.П. Драгоманова

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки України.

Науковий консультант: доктор педагогічних наук, професор, дійсний член АПН України
МАДЗИГОН Василь Миколайович,
Академія педагогічних наук України,
перший віце-президент.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
СУЩЕНКО Тетяна Іванівна,
Комунальний заклад "Запорізький
обласний інститут післядипломної
педагогічної освіти" Запорізької обласної ради,
завідувач кафедри педагогічної майстерності;

доктор педагогічних наук, професор
РУДЕНКО Юрій Дмитрович,
Національний педагогічний
університет імені М. П. Драгоманова,
професор кафедри теорії та історії педагогіки;

доктор педагогічних наук, доцент
БОРИСОВ Вячеслав Вікторович,
Краматорський економіко-гуманітарний інститут,
проректор з навчально-методичної роботи.

Захист відбудеться "21" травня 2008 р. о 14 год. 00 хв. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.01 в Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова, 01601, Київ-30, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, 01601, Київ-30, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий "21" квітня 2008 р.

**Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради**

В. Д. Сиротюк

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Істотні соціальні, економічні, політичні зміни, що відбулися в Україні, інтеграція до європейського і світового освітнього простору зумовили трансформацію позашкільної роботи в позашкільну освіту та правове закріплення її нового статусу як складової системи освіти.

Законодавчою основою забезпечення права кожного на здобуття позашкільної освіти є Конституція України. Державну політику у сфері позашкільної освіти, її правові, соціально-економічні, організаційні, освітні та виховні засади визначають Закони України “Про освіту”, “Про позашкільну освіту”, “Про охорону дитинства” та ін.

Загальні концептуальні положення щодо змісту і форм позашкільної освіти, її організації і стратегії розвитку встановлюють Національна доктрина розвитку освіти, Концепція позашкільної освіти та виховання, Державна національна програма “Освіта” (Україна XXI століття), Програма розвитку позашкільних навчальних закладів на 2002–2008 рр. та інші нормативні документи. Зокрема, у Національній доктрині розвитку освіти серед найважливіших проблем визначено розвиток позашкільної освіти та цілісної міжгалузевої багаторівневої системи позашкільних навчальних закладів різних типів і профілів для забезпечення розвитку здібностей і таланту обдарованих дітей та молоді.

На практиці позашкільна освіта в Україні забезпечується закладами освіти, культури, мистецтва, фізкультури і спорту тощо. Особливе місце серед них належить позашкільним навчальним закладам, які можуть швидко, мобільно реагувати на зміни, надавати дітям широкі та нетрадиційні можливості для покращання якості їх життя та інтенсивного формування позитивного ставлення до нього і передбачають активну взаємодію та співпрацю дорослих і дітей. У позашкільних навчальних закладах залучення учнів у освітню діяльність відбувається в невимушеному навчально-виховному процесі за вільного вибору особистістю не лише закладу, а й педагогів, відповідно до своїх уподобань, нахилів та інтересів.

Згідно з даними офіційних статистичних джерел, в Україні у 2006 р. функціонувало понад 4 тисячі позашкільних навчальних закладів різних типів, серед яких у системі освіти діяло близько півтори тисячі закладів. У позашкільних навчальних закладах навчалося понад 1,2 млн. учнів (вихованців, слухачів). Фактично кожна третя дитина здобувала, крім загальноосвітньої, позашкільну освіту в позашкільних навчальних закладах. Працювало понад 75 тис. гуртків, секцій, творчих об'єднань з різних напрямів позашкільної освіти (художньо-естетичний, науково-технічний, еколого-натуралістичний, туристсько-краєзнавчий, гуманітарний, фізкультурно-спортивний тощо).

Аналіз наукових і методичних джерел з питань позашкільної освіти, діяльності позашкільних навчальних закладів засвідчує наявність широкого спектра досліджень її різних аспектів.

Теоретичні основи позашкільної освіти закладені в педагогічних працях В. П. Вахтерова, Г. М. Вашенка, А. С. Макаренка, Є. М. Мединського, Н. К. Крупської, І. І. Огієнка, М. І. Пирогова, С. Ф. Русової, С. О. Сірополка, В. О. Сухомлинського, В. І. Чарнолуського, С. Т. Шацького та ін.

Окремі питання сучасних методологічних засад позашкільної освіти та виховання, позашкільної роботи представлені в працях українських учених І. Д. Беха, В. В. Борисова, В. В. Вербицького, А. Й. Капської, Б. С. Кобзаря, В. М. Мадзігона, Г. П. Пустовіта, Ю. Д. Руденка, А. Й. Сиротенка, О. В. Сухомлинської, Т. І. Сущенко та ін.

Проблеми позашкільної роботи, організації вільного часу дітей, додаткової освіти висвітлено в наукових роботах російських, білоруських, польських, словацьких, чеських учених та науковців з інших зарубіжних країн Л. К. Баясної, А. В. Золотарьової, М. Жумарової, А. В. Єгорової, О. Б. Євладової, І. Ковалчікової, М. Б. Коваль, Е. Крагофілової, Л. Г. Логінової, Н. А. Морозової, Р. Кларійса, А. В. Скачкова, Н. Ф. Харінко, В. Г. Федотової, А. Б. Фоміної, М. О. Чекова, Н. А. Чернової, М. Шиманського та ін.

Історичні основи становлення і розвитку позашкільних навчальних закладів розкрито в роботах В. Є. Береки, С. М. Букреевої, О. Г. Глух, А. Й. Сиротенка, А. С. Шепілової, Т. Д. Цвірової та ін.

У низці наукових розробок знайшли відображення сучасні організаційно-управлінські основи діяльності позашкільних навчальних закладів України та інших держав. Так, питання організаційно-педагогічних основ функціонування Міжнародного дитячого центру "Артек" висвітлені в роботах М. М. Сидоренка, інноваційної діяльності Київського Палацу дітей та юнацтва – Т. І. Свирської, інтегративно-варіативного підходу до управління закладом додаткової освіти дітей – А. В. Золотарьової, методології управління якістю додаткової освіти – Л. Г. Логінової, регіональної моделі управління якістю додаткової освіти дітей – В. В. Комарова, функціонування закладів позашкільної освіти в соціально-економічних умовах сучасної Росії – А. Ю. Бутовського, розвитку соціально-педагогічних функцій закладів додаткової освіти дітей – Л. М. Буйлової, педагогічних умов діяльності дитячих освітньо-виховних таборів у сучасних умовах – В. М. Антонова, модернізації програмно-технологічного забезпечення освітнього процесу – С. Г. Мартової, В. П. Мацулевич та ін.

Окремі психолого-педагогічні аспекти навчання і виховання учнів у позашкільних навчальних закладах розкриті в багатьох дослідженнях. Зокрема, питання педагогічного процесу в позашкільних навчальних закладах висвітлені в роботах Т. І. Сущенко, розвитку позашкільної еколого-натуралістичної освіти

в Україні – В. В. Вербицького, теоретико-методичних основ екологічної освіти та виховання учнів у позашкільних навчальних закладах – Г. П. Пустовіта, концепції краєзнавчої освіти та виховання в позашкільних навчальних закладах – В. В. Обозного, формування у молодших школярів дбайливого ставлення до природи у позаурочній виховній роботі – О. П. Грошовенко, психологічних умов розвитку екологічної свідомості старшокласників у системі позашкільної освіти – О. С. Мамшиної, організації і проведення занять предметно-технічних гуртків – Є. І. Мегема, методики формування у старшокласників знань, умінь і навичок за профілем “Бісерування” – С. В. Борисової, організації освітнього процесу в недержавному закладі додаткової освіти – Н. Г. Кривошапової, формування освітнього середовища клубу закладу додаткової освіти – М. Р. Катуніної, педагогічних основ вивчення інформатики в системі додаткової освіти – О. О. Астаф’євої, морального виховання молодших школярів у позаурочній та позашкільній діяльності – О. В. Матвієнко, формування національної самосвідомості учнів у позашкільних навчальних закладах – А. В. Рашенко, системи управління виховною роботою зі школярами в регіоні – С. О. Шевченка, формування морально-ціннісних орієнтацій у дівчат-підлітків в умовах взаємодії школи та позашкільних закладів – Н. К. Сінькевич, морально-етичної діяльності дітей в умовах позашкільного закладу – О. М. Мироненко, моделювання етично-естетичного виховання в системі додаткової освіти – І. О. Плясецької, трансформації традиційної обрядовості та її використання в сучасній педагогічній, культурно-дозвілєвій діяльності установ культури – О. Є. Кузика, соціально-педагогічних умов формування фізичного здоров’я підлітків у позашкільній роботі – А. В. Сват’єва, розвитку основ гуманістичного світогляду молодших школярів засобами українського національного виховання – Г. М. Усачової, формування екологічної культури дітей у закладах додаткової освіти – Н. М. Сотникової та ін.

Проблеми розвитку та соціалізації учнів, їх творчої діяльності в позашкільних навчальних закладах розкрито в низці наукових праць. Так, питання розвитку технічних здібностей учнів представлено в роботах Г. Є. Левченка, І. С. Волощука, О. О. Білошинського, організаційно-педагогічних умов соціальної адаптації учнів 5–9-х класів у позашкільних навчальних закладах – О. В. Литовченко, соціального становлення особистості підлітка в тимчасових об’єднаннях за інтересами – О. Г. Карпенко, системи роботи позашкільних закладів з формування активної життєвої позиції старшокласників – І. М. Рябченко, додаткової освіти дітей як засобу їх творчого розвитку – В. О. Березіної, педагогічних умов розвитку технічної творчості учнів – Ю. Г. Бельмача, розвитку в школярів інтересу до транспортної техніки у процесі її макетування і конструювання у позашкільних закладах –

Д. В. Лебедева, організаційно-педагогічних умов соціального становлення дітей у багатопрофільному закладі додаткової освіти дітей – А. В. Золотарьової, педагогічні умови розвитку творчої активності молодших школярів у гуртковій роботі – Н. Т. Тверезовської, самовизначення та самореалізації як мотиву участі старшокласників у гуртковій роботі – О. І. Баришевої, формування активної життєвої позиції підлітків у клубних об'єднаннях за інтересами – Н. Д. Пономарчук, особистісного самовизначення школяра в діяльності комплексного позашкільного навчально-виховного закладу – О. С. Семенова, професійного становлення молоді – В. В. Рибалка, професійного самовизначення учнів у позашкільних навчальних закладах – Н. В. Жемери, соціально-педагогічних основ діяльності МАН як фактора формування творчої особистості – Л. І. Ковбасенко, організації творчої діяльності учнів у позашкільному закладі – О. І. Рассказової, організації пошукової діяльності учнів у позашкільних закладах освіти – В. А. Редіної, розвитку творчого потенціалу учнів в умовах системи додаткової освіти – Н. Б. Дворцової, корекції девіантної поведінки підлітків в умовах сучасного позашкільного навчального закладу – Т. К. Окушко, формування дозвілєвої культури молодших школярів засобами дитячого фольклору – Т. І. Чернігівець, педагогічних особливостей додаткової освіти в галузі художньо-творчого розвитку учнів – Л. В. Цветкової та ін.

Деякі кадрові питання позашкільних навчальних закладів, зокрема проблеми формування готовності керівників до програмно-цільового управління розвитком позашкільного навчального закладу розкрито в роботах В. О. Войчук, підготовки керівників гуртків позашкільних закладів до виховної роботи з дітьми – С. Л. Васильченка, підготовки студентів до керівництва гуртковою роботою учнів з українського декоративно-прикладного мистецтва (на прикладі гуртків з декоративно-прикладного мистецтва зі спеціалізації “обслуговуюча праця”) – Т. А. Сиротенко, залучення студентів до виховної діяльності в умовах оздоровчого табору – Л. Є. Пундик, педагогічного проектування процесу професійної підготовки педагогів-організаторів у Міжнародному дитячому центрі “Артек” – Л. А. Іванової, розвитку педагогічного колективу багатопрофільного закладу додаткової освіти як навчальної організації – М. М. Вострікової, теорії і практики розвитку творчого потенціалу педагога в умовах моніторингу якості додаткової освіти дітей – А. І. Щетинської та ін.

Водночас аналіз теоретичних джерел, практики позашкільної освіти, педагогічна і дослідницька робота автора даного дослідження показали, що існуючі розробки і практичні рекомендації не відображають з достатньою повнотою основні положення щодо змісту і методики позашкільної освіти, методології діяльності позашкільних навчальних закладів в Україні у сучасних умовах. На сьогодні в позашкільній освіті має місце явна суперечність між:

- законодавчо визначеним статусом позашкільної освіти і відсутністю цілісних досліджень щодо теоретико-методичних основ позашкільної освіти;
- соціальним замовленням на позашкільну освіту і недостатньою розробкою нових науково обґрунтованих підходів до її організації і здійснення;
- орієнтацією сучасної педагогічної науки і практики на впровадження нових підходів і недостатньою модернізацією змісту, організаційних форм і методів позашкільної освіти, діяльності позашкільних навчальних закладів;
- потребою врахування особливостей становлення і розвитку позашкільної освіти в Україні, зарубіжного досвіду і недослідженістю означеної проблеми у досвіді інших країн.

Необхідність усунення виявлених суперечностей зумовлює актуальність і доцільність розробки теми дослідження **“Теоретико-методичні основи позашкільної освіти в Україні”**.

Зв’язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконане відповідно до плану науково-дослідної роботи Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, науковий напрям “Теорія та технологія навчання і виховання в системі освіти” і пов’язано з Програмою розвитку позашкільних навчальних закладів на 2002–2008 рр., затвердженою постановою Кабінету Міністрів України від 28.03.2002 р. № 378.

Дане дослідження покладено в основу наукової роботи, що проводилася відповідно до Розпорядження Президента України від 14.12.2005 р. № 1279/2005-рп “Про надання грантів Президента України для підтримки наукових досліджень молодих учених” на тему: “Система позашкільної освіти в Україні та її роль у вихованні підростаючого покоління” (державний реєстраційний номер 0106U012108) за підтримки Державного фонду фундаментальних досліджень.

Тема роботи пов’язана з науковими дослідженнями з питань позашкільної освіти, організації вільного часу дітей у Польщі (2005) та Словаччині (2007), які проводилися за підтримки Міжнародного Вишеградського фонду.

Дослідження пов’язане з планами науково-дослідної роботи лабораторії діяльності позашкільних закладів Інституту проблем виховання АПН України над темами: “Соціально-педагогічні основи діяльності позашкільних закладів у сучасних умовах” (державний реєстраційний номер 0100U000152) і “Методика виховної діяльності в позашкільних навчальних закладах” (державний реєстраційний номер 0103U004456).

Тема дослідження затверджена вченою радою Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (протокол № 2 від 30.09.2004 р.) і узгоджена Радою з координації наукових досліджень в галузі педагогіки та психології в Україні (протокол № 8 від 25.10.2005 р.).

Мета дослідження – обґрунтувати теоретичні основи і розробити ефективну методику позашкільної освіти.

Для досягнення поставленої мети визначені такі завдання:

1. Провести аналіз стану позашкільної освіти як міжгалузевої інтеграції наукових знань в теорії та педагогічній практиці.

2. Здійснити поетапний аналіз вітчизняного досвіду позашкільної освіти в історичній ретроспективі.

3. Обґрунтувати науково-методологічні основи функціонування системи позашкільної освіти та встановити її системоутворюючий фактор.

4. Охарактеризувати систему позашкільної освіти в аспекті різноманітних компонентів.

5. Розробити модель системи організаційного забезпечення позашкільної освіти.

6. Визначити дидактичні основи змісту, організаційних форм і методів позашкільної освіти на основі компетентнісного підходу за художньо-естетичним, науково-технічним, еколого-натуралістичним, туристсько-краєзнавчим та гуманітарним напрямками.

7. Експериментально перевірити ефективність методики позашкільної освіти на основі компетентнісного підходу.

Об'єкт дослідження – система позашкільної освіти в Україні.

Предмет дослідження – теоретичні основи і методика позашкільної освіти.

Концепція дослідження. В основу дослідження покладені концептуальні положення, суть яких полягає в розумінні позашкільної освіти як системи, що водночас є елементом системи безперервної освіти і потребує відповідного теоретичного обґрунтування та ефективного здійснення.

Позашкільна освіта за своїм характером є складною системою, що належить до систем соціального типу, еволюція і спрямованість якої визначається соціально-економічними чинниками, ієрархією ціннісних орієнтацій особистості, життя суспільства. При цьому взаємозв'язок системи позашкільної освіти із соціальним середовищем має відкритий характер і проявляється у змінах як середовища, так і системи загалом.

Система позашкільної освіти за своїм характером є методичною і включає такі основні взаємозв'язані елементи, як мету і завдання, зміст освіти, форми, методи і засоби її здійснення. Основним системоутворюючим фактором системи позашкільної освіти є освітня діяльність у вільний час.

Подальший розвиток позашкільної освіти як соціального інституту (соціокультурного феномену), який розвивається і функціонує, зберігаючи свою сутність при зміні змісту та структури, а також підвищення її якості можуть успішно здійснюватися за умови застосування ефективної методики. Особлива роль належить методиці позашкільної освіти, що базується на застосуванні компетентнісного підходу, де в зміст освіти інтегровані такі

основні компетентності особистості, як пізнавальна, практична, творча і соціальна. Розробка такої методики пов'язана з приведенням змісту позашкільної освіти у відповідність до сучасних вимог і визначенням таких організаційних форм і методів, дидактичних засобів, які сприяють розв'язанню завдань навчання, виховання, розвитку, соціалізації підростаючого покоління.

Гіпотеза дослідження: здійснення позашкільної освіти буде більш ефективним, якщо розробити її теоретико-методичні основи як самостійної, відкритої цілісної системи й органічної складової системи безперервної освіти України, зокрема:

- розкрити з позиції системного підходу теоретичні основи позашкільної освіти та визначити шляхи приведення її змісту у відповідність до реальних потреб суспільства, держави, особистості;
- розглядати позашкільну освіту як систему в комплексі взаємодіючих компонентів, кожний з яких є підсистемою або системою нижчого порядку;
- запровадити відповідну методику позашкільної освіти, що базується на основі компетентнісного підходу;
- у реалізації методики позашкільної освіти на основі компетентнісного підходу виділити пізнавальну, практичну, творчу і соціальну компетентність.

Методологічною та теоретичною основою дослідження є:

- концептуальні положення про освіту, які випливають із законів України “Про освіту”, “Про позашкільну освіту”, Національної доктрини розвитку освіти, Державної національної програми “Освіта” (Україна XXI століття), Концепції позашкільної освіти та виховання, Положення про позашкільний навчальний заклад тощо;
- фундаментальні положення філософії освіти (В. П. Андрущенко, В. П. Бех, Г. І. Волинка, І. А. Зязюн, В. Г. Кремень, М. І. Михальченко, В. О. Огнев'юк, В. О. Романенко та ін.);
- фундаментальні положення теорії особистості (Б. Г. Ананьєв, Л. С. Виготський, О. М. Леонт'єв, В. О. Моляко, К. К. Платонов, С. Л. Рубінштейн, Б. М. Теплов та ін.);
- фундаментальні положення теорії систем, структурно-функціонального аналізу (В. Г. Афанасьєв, Л. Берталанфі, І. В. Блауберг, В. Гіг, М. С. Каган, Т. Парсонс, В. М. Садовський, Б. Г. Юдін та ін.);
- загальнотеоретичні основи позашкільної освіти (В. П. Вахтеров, Г. М. Ващенко, Н. К. Крупська, А. С. Макаренко, Є. М. Мединський, І. І. Огієнко, С. Ф. Русова, С. О. Сірополко, В. О. Сухомлинський, Н. Ф. Харінко, В. І. Чарнолуський, С. Т. Шацький та ін.);
- концептуальні положення і прикладні розробки з психолого-педагогічних питань освіти, соціально-педагогічної роботи (Ю. К. Бабанський,

І. Д. Бех, В. І. Бондар, О. В. Безпалько, В. В. Борисов, В. А. Василенко, Л. П. Вовк, П. М. Гусак, Н. М. Дем'яненко, П. В. Дмитренко, О. Д. Дубогай, І. Д. Зверева, В. І. Євдокимов, А. Й. Капська, О. Г. Карпенко, Л. Г. Коваль, М. С. Корець, В. Г. Кузь, В. В. Краєвський, Г. М. Лактіонова, В. І. Луговий, В. М. Мадзігон, І. С. Мар'єнко, І. В. Мартинюк, В. О. Моляко, Н. Г. Ничкало, В. В. Обозний, Г. М. Падалка, О. С. Падалка, В. Ф. Паламарчук, М. І. Поташник, Н. Г. Протасова, В. В. Рибалка, О. О. Романовський, Ю. Д. Руденко, О. Я. Савченко, В. Д. Сиротюк, О. В. Сухомлинська, А. В. Сущенко, Л. П. Сущенко, Т. І. Сущенко, Н. Ф. Харінко, О. Л. Шевнюк, М. К. Шеремет, М. І. Шкіль, О. Т. Шпак, О. П. Щолокова, В. В. Ягупов, О. Г. Ярошенко та ін.);

– концептуальні положення і висновки щодо навчання, виховання, розвитку та соціалізації учнів у позашкільних навчальних закладах (Л. К. Балясна, В. В. Вербицький, А. Й. Капська, Б. С. Кобзар, М. Б. Коваль, О. В. Литовченко, В. М. Мадзігон, І. М. Мельникова, Г. П. Пустовіт, О. С. Семенов, А. Й. Сиротенко, Т. І. Сущенко та ін.);

– історичні основи становлення і розвитку позашкільних навчальних закладів (В. Є. Берега, С. М. Букресєва, О. Г. Глух, А. С. Шепілова, Т. Д. Цвірова та ін.);

– фундаментальні положення і прикладні розробки з питань трудового і професійного навчання (П. Р. Атутов, Ю. К. Васильєв, А. В. Вихрущ, П. М. Гусак, В. І. Гусєв, Й. М. Гушулей, М. Н. Делік, П. В. Дмитренко, А. І. Дьомін, В. І. Качнєв, М. С. Корець, Т. В. Кудрявцев, В. Г. Кузь, Г. Є. Левченко, В. М. Мадзігон, В. В. Рибалка, В. К. Сидоренко, Р. П. Скульський, А. Є. Стахурський, В. Г. Разумовський, Г. В. Терещук, Д. О. Тхоржевський);

– теоретичні основи компетентнісного підходу в освіті (І. Г. Агапов, Р. Бадер, В. А. Болотов, Н. М. Бібік, Л. С. Вашенко, А. А. Вербицький, І. О. Зимня, Е. Ф. Зеєр, І. Г. Єрмаков, М. Р. Катуніова, В. В. Лаптев, О. Е. Лебедев, О. І. Локшина, Д. Мертенс, О. В. Овчарук, Б. Оскарсон, Л. І. Парашенко, О. І. Пометун, Н. Ф. Радіонова, О. Я. Савченко, В. В. Сєриков, С. Е. Трубачева, А. П. Тряпіцина, А. В. Хуторський, А. Шелтен, С. Е. Шишов та ін.).

Методи дослідження. У дисертаційній роботі використаний комплекс загальнонаукових, конкретнонаукових, спеціальних методів дослідження:

– *теоретичні*: аналіз і синтез філософських, педагогічних, психологічних, соціологічних наукових знань, нормативних документів, навчальних видань з проблем позашкільної освіти, позашкільних навчальних закладів; класифікація, порівняння, узагальнення даних щодо позашкільної освіти, аналіз тенденцій її розвитку; моделювання, систематизація та узагальнення теоретичних і методичних основ системи позашкільної освіти;

– *емпіричні*: вивчення, аналіз та узагальнення практики позашкільної освіти, кращого досвіду роботи позашкільних навчальних закладів; бесіди,

анкетування, інтерв'ювання та соціологічне опитування з проблем позашкільної освіти; педагогічне спостереження умов здійснення позашкільної освіти; констатувальний і формувальний експерименти, статистична та аналітична обробка експериментальних даних щодо педагогічної ефективності науково обґрунтованої методики позашкільної освіти на основі компетентнісного підходу.

Експериментальна база дослідження. Базою дослідно-експериментальної роботи були обрані позашкільні навчальні заклади, зокрема Центр позашкільної роботи Святошинського району м. Києва, Київський Палац дітей та юнацтва, Український державний центр позашкільної освіти, Кіровоградський обласний центр дитячої та юнацької творчості, Чернігівський обласний Палац дітей та юнацтва, Центр творчості дітей та юнацтва Галичини. Також дослідно-педагогічна робота проводилася на базі вищих навчальних закладів – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Педагогічний університет імені Комісії Народної Освіти (Краків, Польща).

Крім того, до окремих методів експериментальної роботи залучалися Національний еколого-натуралістичний центр, Український державний центр туризму і краєзнавства, Мала академія наук, а також позашкільні навчальні заклади м. Києва, Кіровоградської, Донецької, Дніпропетровської, Харківської, Чернігівської та інших областей.

Дослідження проводилось за участі 900 учнів позашкільних навчальних закладів, близько 80 фахівців у сфері позашкільної освіти (педагогічні працівники позашкільних навчальних закладів, представники органів управління освіти і науки, у справах сім'ї, молоді та спорту), 130 студентів вищих педагогічних навчальних закладів.

Дослідження проводилося протягом 2001–2007 рр. і включало такі етапи:

I етап, аналітико-констатувальний, (2001–2004 рр.) – вивчення стану розробленості проблеми позашкільної освіти в науковій літературі та педагогічній практиці; розробка понятійного апарату дослідження, проведення констатувального зрізу, уточнення на основі одержаних даних гіпотези, мети та завдань дослідження теоретико-методичних основ позашкільної освіти.

II етап, формуально-корекційний, (2004–2006 рр.) – розробка змісту і методики позашкільної освіти на основі компетентнісного підходу; проведення формуального експерименту; аналіз та узагальнення експериментальних даних.

III етап, узагальнюючо-коригувальний, (2006–2007 рр.) – узагальнення результатів дослідження, впровадження їх у практику позашкільної освіти.

Наукова новизна дисертаційної праці полягає в тому, що:

вперше визначені і обґрунтовані теоретико-методичні основи позашкільної освіти в Україні; здійснено науково-методологічне обґрунтування

позашкільної освіти як системи, визначено та обґрунтовано структурні компоненти (організаційні, змістові, методичні, процесуальні, функціональні, діяльнісні, інституціональні); опрацьовано понятійно-категоріальний апарат, розроблено ефективну методику позашкільної освіти на основі компетентнісного підходу за художньо-естетичним, науково-технічним, еколого-натуралістичним, туристсько-краєзнавчим та гуманітарним напрямками;

удосконалено визначення поняття “позашкільна освіта”; відповідно до сучасних умов конкретизовано і логічно диференційовано характеристики структури і змісту позашкільної освіти за напрямками і профілями навчання: художньо-естетичним (хореографічний, музичний, театральний, художній); науково-технічним (початково-технічний, спортивно-технічний, предметно-технічний, інформаційно-технічний, художньо-технічний, виробничо-технічний); еколого-натуралістичним (екологічний, біологічний, сільськогосподарський, лісогосподарський, медичний, хімічний); туристсько-краєзнавчим (краєзнавчий, туристський та спортивний) та гуманітарним (суспільний, філологічний та соціальний); структуру компетентнісного підходу шляхом виділення пізнавальної, практичної, творчої і соціальної компетентностей;

дістало подальшого розвитку підходи і методика підготовки навчальних програм з позашкільної освіти; розробка питань про місце та роль позашкільної освіти як складової системи безперервної освіти; модель організаційного забезпечення позашкільної освіти; систематизація організаційних форм і методів позашкільної освіти.

Теоретичне значення науково-дослідної роботи полягає в розробці теоретичних основ позашкільної освіти, розширенні інформації про діяльність позашкільних навчальних закладів в аспекті різноманітних системоутворюючих компонентів, визначенні критеріїв освітніх досягнень учнів у позашкільних навчальних закладах, оцінки якості позашкільної освіти.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що розроблено і впроваджено в позашкільній освіті навчальні посібники, програми, методичні рекомендації, серед яких з грифом “Рекомендовано Міністерством освіти і науки України”: навчальний посібник “Позашкільна освіта в Україні” (лист № 1.4/18–Г–1220 від 29.11.2006 р.); підручник “Соціальна педагогіка” (лист № 1/11–2298 від 09.06.2003 р.); збірник програм з позашкільної освіти (лист № 1/11–5303 від 18.07.2007 р.); збірник програм для позашкільних і загальноосвітніх навчальних закладів (лист № 1/11–5303 від 18.07.2007 р.); програма навчальної дисципліни “Основи позашкільної освіти” (лист № 14/18.2–2130 від 26.09.2005 р.) тощо.

Розроблено і впроваджено в процесі дослідження підготовлені автором у творчих колективах нормативно-правові документи, затверджені постановами, розпорядженнями Кабінету Міністрів України, наказами Міністерства освіти і

науки України, серед яких: Програма розвитку позашкільних навчальних закладів на 2002–2008 роки, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 28.03.2002 р. № 378; Концепція проекту Закону України “Про оздоровлення та відпочинок дітей”, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 8.09.2004 р. № 642-р.; Орієнтовні критерії оцінки діяльності позашкільних навчальних закладів, затверджені наказом Міністерства освіти і науки України від 21.08.2003 р. № 567; Положення про порядок організації індивідуальної та групової роботи в позашкільних навчальних закладах, затверджене наказом Міністерства освіти і науки України від 11.08.2004 р. № 651; Про примірні навчальні плани позашкільних навчальних закладів, затверджені наказом Міністерства освіти і науки України від 09.09.2002 р. № 505; Типовий перелік навчально-наочних посібників і технічних засобів навчання для художньо-естетичних, еколого-натуралістичних, туристсько-краєзнавчих і науково-технічних позашкільних навчальних закладів системи Міністерства освіти і науки України, затверджений наказом Міністерства освіти і науки України від 08.01.2002 р. № 5.

Матеріали дослідження можуть використовуватися в системі позашкільної освіти педагогічними працівниками позашкільних навчальних закладів, викладачами та студентами вищих педагогічних навчальних закладів, інститутів післядипломної педагогічної освіти, спеціалістами органів управління освіти і науки, у справах сім’ї, молоді та спорту, іншими спеціалістами у сфері позашкільної освіти.

Особистий внесок автора. У параграфі підручника, написаного у співавторстві з Ж. В. Петрочко, здобувачем розкриті концептуальні підходи до діяльності дитячих закладів оздоровлення та відпочинку як складових соціально-педагогічної системи. У роботі, підготовленій у співавторстві з М. А. Шиманським, особистий внесок автора полягає в концептуальних ідеях, положеннях, висновках щодо організації вільного часу дітей в Польщі, узагальнені результатів соціологічних досліджень.

Вірогідність і обґрунтованість результатів дослідження забезпечується методологічною і теоретичною обґрунтованістю його вихідних позицій; застосуванням комплексу різноманітних взаємопов’язаних методів дослідження відповідно до мети, гіпотези та завдань; дослідною перевіркою теоретичних ідей; репрезентативною вибіркою і статистичною значущістю отриманих емпіричних даних; об’єктивністю критеріїв оцінювання кількісних та якісних показників результатів експерименту.

Впровадження результатів дисертаційного дослідження здійснювалося в позашкільних навчальних закладах та вищих педагогічних навчальних закладах, а також управліннями освіти і науки, у справах сім’ї, молоді та спорту, науковими установами, що підтверджено довідками, а саме:

Міністерство України у справах сім'ї, молоді та спорту (довідка № 5.2/9183 від 19.12.2005 р.), Головне управління освіти і науки Виконавчого органу Київської міської ради (Київська міська державна адміністрація) (довідка № 17/1333 від 20.12.2005 р.), Управління освіти і науки Кіровоградської обласної державної адміністрації (довідка № 10/15 від 10.03.2006 р.), Український державний центр позашкільної освіти (довідка № 414 від 19.12.2005 р.), Київський Палац дітей та юнацтва (довідка № 226 від 22.06.2007 р.), Центр позашкільної роботи Святошинського району м. Києва (довідка № 119 від 27.06.2007 р.), Чернігівський обласний Палац дітей та юнацтва (довідка № 51 від 06.06.2007 р.), Центр творчості дітей та юнацтва Галичини (довідка № 198 від 05.07.2007 р.), Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова (довідка № 07-10/1250 від 26.06.2007 р.), Педагогічний університет імені Комісії Народної Освіти (Польща, Краків) (довідка від 16.05.2007 р.), Інститут проблем виховання АПН України (довідка № 01-11/33 від 18.01.2006 р.).

Апробація результатів дослідження. Матеріали дослідження постійно доповідалися і обговорювалися на засіданнях кафедр теорії та методики професійної підготовки і кафедри трудового навчання і креслення Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, конференціях, семінарах, “круглих столах” міжнародного, всеукраїнського, міського, районного рівнів з питань позашкільної освіти, діяльності позашкільних навчальних закладів тощо. Протягом 2001–2007 рр. автор дослідження брала участь у понад 50 відповідних наукових заходах. Висновки і рекомендації доповідалися на Міжнародній науково-практичній конференції “Соціально-педагогічні основи діяльності сучасного позашкільного навчального закладу” (Київ, 2002 р.), Міжнародній науковій конференції “Педагог – Тотожність – Розвиток” (Польща, Краків, 2005 р.), Міжнародній педагогічній сесії (Польща, Краків, 2006 р.), Міжнародній науковій конференції “Школа і навчання в умовах суспільних змін” (Польща, Краків, 2006 р.), Міжнародній науково-практичній конференції “Інноваційна діяльність сучасного позашкільного навчального закладу: досвід, пошуки, проблеми” (Кіровоград, 2006 р.), Міжнародній науково-практичній конференції “Другі міжнародні Драгоманівські читання” (Київ, 2006 р.), Міжнародній науково-практичній конференції “Педагогіка вільного часу: теорія і практика” (Словаччина, Трнава, 2007 р.), Міжнародній науково-практичній конференції “Формування у дітей і молоді культури здоров’я (фізичного, психічного, духовного) засобами позашкільної освіти” (Київ, 2007 р.), Міжнародній науково-практичній конференції “Європейський вектор української освіти” (Полтава, 2007 р.), Всеросійській науково-практичній конференції “Додаткова освіта в муніципальному районі: досвід, перспективи розвитку” (Росія, Ярославль, 2007 р.), Всеукраїнській науково-

практичній конференції “Теоретико-методичні основи виховання творчої особистості в умовах позашкільних навчальних закладів” (Київ, 2006 р.), обласній науково-практичній конференції “Модернізація позашкільної освіти: досвід, проблеми, перспективи” (Кіровоград, 2006 р.), міській науково-практичній конференції “Якість і результативність виховного процесу – соціально-педагогічна реальність школи ХХІ ст.” (Київ, 2006 р.), засіданнях Всеукраїнського “круглого столу” “Підвищення якості позашкільної освіти: проблеми і перспективи” (Чернігів, 2006 р.), “круглого столу” у Верховній Раді України “Стан та перспективи розвитку позашкільної освіти в Україні” (Київ, 2007 р.), прес-конференції “Позашкільна освіта в Україні” (Київ, 2007 р.), Всеукраїнському семінарі директорів позашкільних навчальних закладів “Основні напрями підвищення якості позашкільної освіти” (Чернігів, 2006 р.), всеукраїнських семінарах, нарадах з питань розвитку позашкільної освіти, позашкільних навчальних закладів (Київ, 2001–2007 р.; Кіровоград, 2003, 2006; Львів, 2006; Вінниця, Полтава, 2007) тощо.

Результати дослідження використані автором як членом робочих груп Міністерства освіти і науки України, Міністерства України у справах сім’ї, молоді та спорту, Державного інституту проблем сім’ї та молоді, а також як консультантом, дослідником та експертом позашкільних навчальних закладів України в процесі реалізації проектів Державного фонду фундаментальних досліджень, Міжнародного Вишеградського фонду, ЮНІСЕФ.

Наукові розробки щодо системи позашкільної освіти використані у Державних доповідях про становище дітей в Україні за підсумками 2002, 2003 та 2004 років, схвалених міжвідомчою комісією Кабінету Міністрів України з питань охорони дитинства.

Публікації. Основні результати дослідження відображені в 52 наукових та науково-методичних працях, а саме: 1 одноосібна монографія, 14 навчальних та навчально-методичних видань, 23 одноосібні статті у наукових фахових виданнях, 14 публікацій у журналах, збірниках матеріалів конференцій, інших наукових виданнях. Загальний доробок автора становить 56,2 авт. арк.

Кандидатська дисертація “Трудове виховання в позашкільних закладах у сучасних економічних умовах (на прикладі гуртків науково-технічного профілю)”, захищена у 2001 році. Матеріали кандидатської дисертації у тексті докторської дисертації не використовуються.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел (575) і включає 34 таблиці, 48 рисунків. Загальний обсяг дисертації 470 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтована актуальність досліджуваної проблеми, розкритий зв'язок дисертаційної роботи з науковими програмами, планами, темами, визначені об'єкт, предмет, мета, гіпотеза, завдання дослідження, охарактеризовані методи, етапи науково-дослідної роботи, розкриті наукова новизна, теоретичне та практичне значення роботи, відображені апробація та впровадження результатів дисертаційного дослідження.

У першому розділі “Логіко-історична сутність теорії та практики позашкільної освіти” розкриті теоретичні засади та історико-педагогічний генезис практики позашкільної освіти. Систематизовані й узагальнені хронологічні етапи розвитку позашкільної освіти, визначений її сучасний стан в Україні та проведений аналіз у порівнянні зі станом в інших європейських країнах.

Аналіз змісту існуючих теоретичних положень позашкільної освіти (В. В. Вербицький, Г. П. Пустовіт, Т. І. Сушенко) показав, що вона є багатоаспектним об'єктом. Теорія позашкільної освіти базується на системі наукових знань, які становлять основу педагогіки, і пов'язана з такими науками, як психологія, філософія, соціологія, фізіологія, економіка, кібернетика тощо.

Узагальнюючи підходи міжгалузевої інтеграції наукових знань, на основі системного аналізу теоретичних засад і практичної реалізації позашкільної освіти нами встановлено, що *позашкільна освіта* – це складова системи безперервної освіти, цілеспрямований процес і результат навчання, виховання, розвитку і соціалізації особистості у вільний час у позашкільних навчальних закладах та інших соціальних інституціях. *Теоретико-методичні основи позашкільної освіти* розглядаються як головні положення про позашкільну освіту, що забезпечують розробку її мети, завдань, змісту, форм і методів.

Таким чином, позашкільну освіту ми розуміємо як процес і результат, а також як систему.

У ході дослідження з'ясовано, що основними поняттями і категоріями позашкільної освіти є: “особистість”, “вільний час”, “освіта”, “виховання”, “розвиток”, “навчання”, “соціалізація”, “культура”, “діяльність”, “творчість”, “дозвілля”, “пізнання” тощо.

На підставі теоретичного аналізу і практики встановлено, що важлива особливість позашкільної освіти визначається тим, що, будучи складовою системи безперервної освіти, вона може здобуватися громадянами різних вікових категорій і характеризується добровільною участю у навчально-виховному процесі; відсутністю регламентуючих настанов; вільним вибором занять; диференціацією за інтересами до конкретної галузі науки, культури,

техніки та технологій; постановкою перед кожним реально досяжних завдань; різноманітністю видів діяльності та сфер спілкування, що сприяє набуттю досвіду соціальних відносин.

Аналізуючи історико-педагогічний генезис практики позашкільної освіти, на основі умовного поділу на періоди було виділено п'ять укрупнених хронологічних етапів історичного розвитку практики позашкільної освіти: I етап – до X ст.; II етап – X–XV ст.; III етап – XVI – початок XX ст.; IV етап – XX ст.; V етап – кінець XX – початок XXI ст. Всі етапи характеризують соціальне замовлення на позашкільну освіту, її взаємозв'язок із соціальною, економічною та політичною ситуацією в суспільстві.

З'ясовано, що першим етапом в історії позашкільної освіти є період до X ст., в якому відбулося створення передумов виникнення позашкільної освіти, а також спрямування її змісту на оволодіння елементарними трудовими вміннями і навичками.

Другим етапом в історії позашкільної освіти визначається X–XV ст., де відбувалася активізація освітньої діяльності, розвиток освіти, шкільництва, поява перших методичних настанов, а також відкриття іноземних освітніх закладів, ознайомлення з іншими культурами.

Встановлено, що третій етап в історії позашкільної освіти припадає на XVI – початок XX ст. і характеризується спрямуванням позашкільної освіти на виховання молодого покоління на засадах народних традицій, народної та козацької педагогіки, формування їх готовності до захисту Вітчизни.

Четвертий етап історії позашкільної освіти припадає на 20–80-і рр. XX ст. і є етапом розвитку позашкільних навчальних закладів, формування позашкільної освіти як системи, і, як результат, визначенням і наданням у 1991 р. у Законі України “Про освіту” позашкільній освіті статусу складової системи освіти України.

На основі історико-педагогічного аналізу з'ясовано, що сучасний, п'ятий, етап розвитку позашкільної освіти, зумовлений глибокими змінами у всіх сферах суспільного життя, почався у 1991 р. і триває донині. Нормативне закріплення статусу позашкільної освіти як складової безперервної освіти у 1996 р. в Конституції України і прийняття у 2000 р. Закону України “Про позашкільну освіту” суттєво вплинуло і на позашкільну освіту, результатами трансформації якої протягом 1990-х рр. стали: формування багаторівневої системи позашкільної освіти, класифікація гуртків, груп та інших творчих об'єднань позашкільного навчального закладу за трьома рівнями (початковий, основний, вищий); розширення мережі позашкільних навчальних закладів, створення закладів нового типу, їх профілізація; розгортання нових напрямів позашкільної освіти; модернізація навчально-виховного процесу в позашкільних навчальних закладах; деідеологізація позашкільної освіти;

диверсифікація джерел фінансування позашкільної освіти за рахунок додаткових джерел фінансування, не заборонених законодавством.

Аналіз позашкільної освіти в різних країнах світу показує, що її питанням приділяється значна увага. Це зумовлено специфічним характером позашкільля, його впливом на емоційний, фізичний та інтелектуальний розвиток дітей та молоді, організацію їхнього вільного часу.

У процесі порівняльного аналізу сучасного стану позашкільної освіти в Україні з її змістом та організацією в різних країнах світу (Росія, Білорусь, Польща, Словаччина, Чехія та ін.), встановлено, що вони мають як багато спільного, так і певні відмінності.

У процесі безпосереднього дослідження автором питань позашкільної освіти, організації вільного часу дітей у Польщі і порівняння з практикою в Україні, встановлено, що в обох країнах позашкільна освіта є складовою національних систем освіти, має нормативно визначені і закріплені структури, що представлені різними інституціями, забезпечується в усіх регіонах (воєводствах) країни, включає різні напрями діяльності.

На основі узагальнення організації позашкільної освіти визначено, що в Україні вона здійснюється на трьох рівнях – національному, обласному та місцевому (рис. 1, 2).

У дослідженні на основі аналізу міжнародних документів встановлено, що правові аспекти позашкільної освіти, організації вільного часу знаходять широке відображення в законодавстві зарубіжних держав.

Теоретичний аналіз термінів “позашкільна освіта”, “позашкільні навчальні заклади” показав, що на даний час у світовій освітній практиці широко використовуються такі поняття, як: “неформальна освіта” (англ. – non-formal education), “заклади позашкільного виховання” (польськ. – placówki wychowania pozaszkolnego), “додаткова освіта” (рус. – дополнительное образование), центри вільного часу (словацьк. – centrum voľného času) тощо. У Міжнародному стандарті класифікації освіти (МСКО) (англ. – The International Standard Classification of Education (ISCED), розробленого ЮНЕСКО, представлено термін “неформальна освіта”.

Теоретичне узагальнення терміна “позашкільна освіта” дозволяє зробити висновок, що українською мовою доцільно позначати його як “позашкільна освіта”, що відповідає англійському термінові “non-formal education”, російському – “внешкольное образование”, “дополнительное образование”.

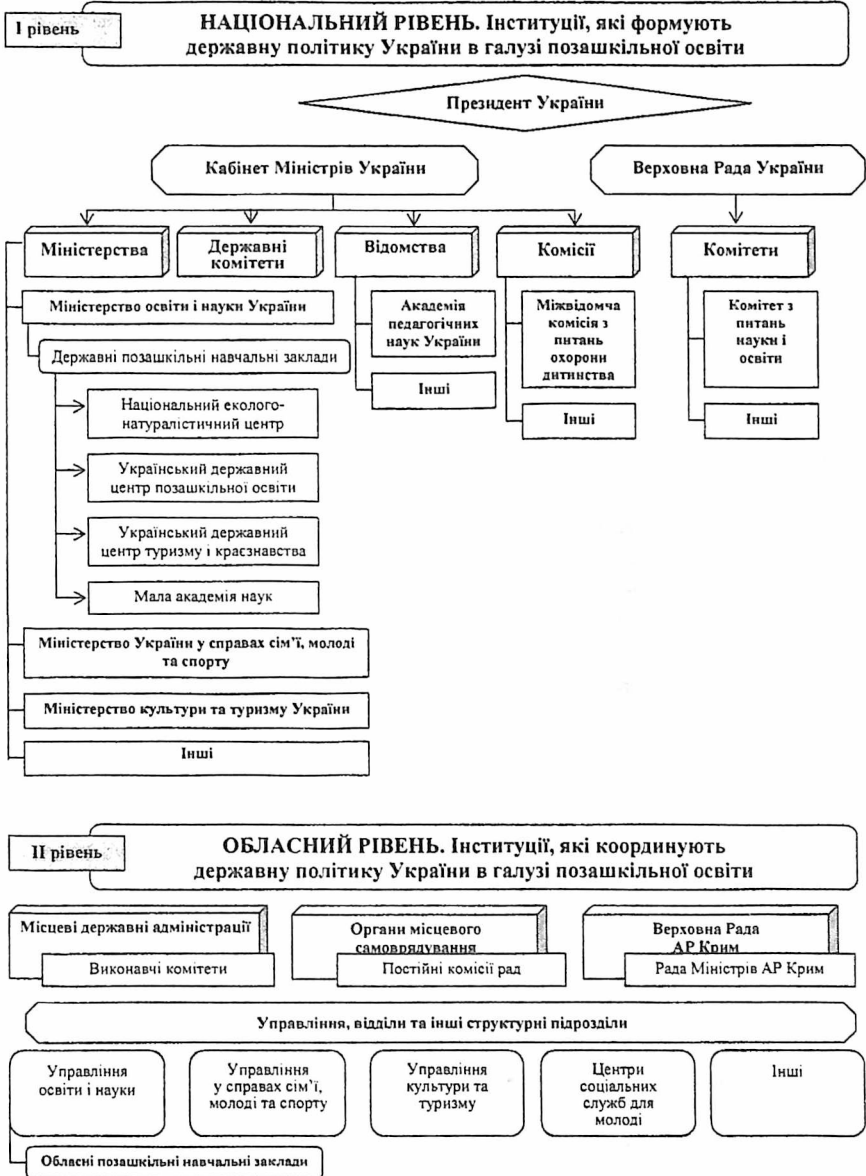

Рис. 1. Позашкільна освіта в Україні на національному і обласному рівнях

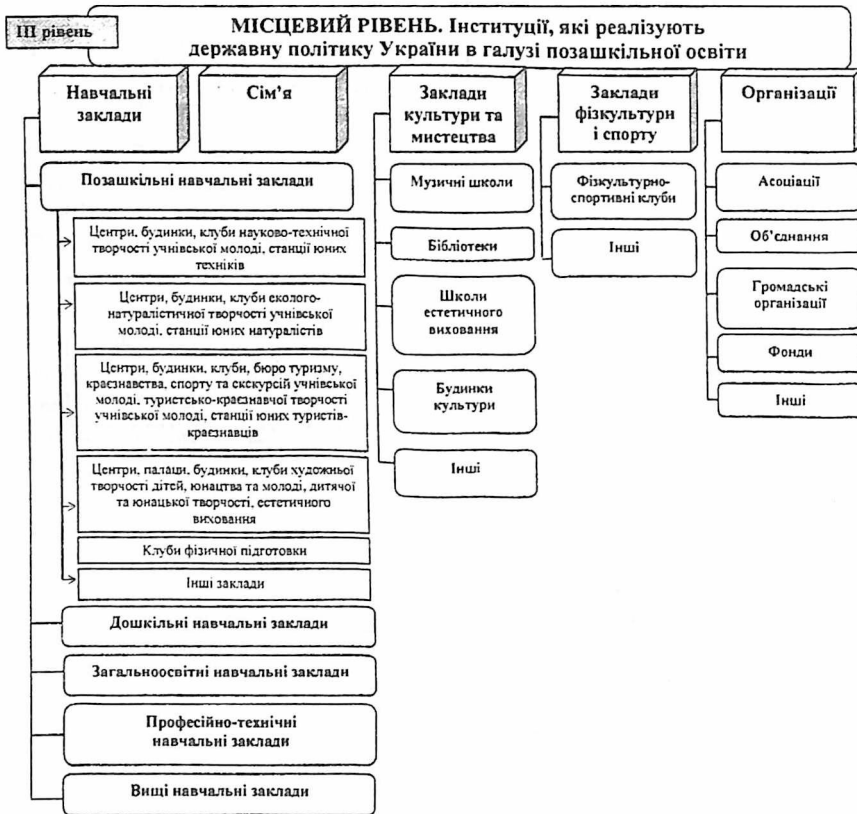

Рис. 2. Позашкільна освіта в Україні на місцевому рівні

Водночас, як свідчить аналіз, стан розробки питань позашкільної освіти в Україні не відповідає вимогам сьогодення, що зумовлює необхідність розкриття її теоретико-методичних засад з точки зору її цілісності у відповідності сучасним завданням та вимагає нових науково обґрунтованих підходів до її розбудови.

У другому розділі “Науково-методологічне обґрунтування позашкільної освіти як системи” з позиції загальної теорії систем досліджено позашкільну освіту як системний об’єкт. Розкрита структурно-змістова характеристика компонентів системи позашкільної освіти та модель її організаційного забезпечення.

У процесі дослідження встановлено, що значні перспективи і можливості позашкільної освіти, зумовлені нормативним закріпленням її статусу як складової системи безперервної освіти, поки що не стали поштовхом

до її інтенсивного розвитку, який значною мірою стримується відсутністю цілісного уявлення про позашкільну освіту, глибокого дослідження її як системного об'єкта.

На основі аналізу визначено, що система позашкільної освіти в загальнометодологічному аспекті являє сукупність положень, що є предметом теорії систем, системного підходу, системного аналізу. Найбільш доцільним виявилось щодо системи позашкільної освіти застосувати такі поняття, як: елемент, компонент, підсистема, середовище, характеристика, стан, структура, модель, зв'язки.

Науково-методологічне обґрунтування позашкільної освіти як системи засвідчило, що вона є соціальним інститутом (соціокультурним феноменом), який функціонує і розвивається, зберігаючи свою сутність при зміні змісту та структури. Рушійною силою розвитку позашкільної освіти є реальна можливість її здобуття для забезпечення відповідності вимогам, які ставить життя перед особистістю.

Узагальнюючи різні підходи щодо опису системи позашкільної освіти використано аналіз на трьох рівнях: з позиції розуміння системи позашкільної освіти як підсистеми; з позиції зовнішніх, цілісних якостей, що їй притаманні; з позиції внутрішньої будови і вкладу кожного компонента у формування цілісних якостей системи.

Дослідження показало, що системоутворюючим фактором позашкільної освіти є освітня діяльність у вільний час. Запропонована нами система позашкільної освіти включає сукупність компонентів, до яких належать: організаційні, змістові, методичні, процесуальні, функціональні, діяльнісні та інституціональні компоненти (рис. 3).

Виходячи із змісту і спрямованості позашкільної освіти, досліджено модель сучасної системи її організаційного забезпечення. Встановлено, що її основою є організаційні компоненти, де першою складовою є нормативно-правовий, що передбачає наявність необхідної нормативної бази. Аналіз показує, що вона нині в Україні включає понад 70 документів, які є основою забезпечення функціонування і розвитку системи позашкільної освіти, позашкільних навчальних закладів.

З'ясовано, що другою складовою є організаційно-управлінське забезпечення позашкільної освіти, що передбачає створення, ефективне функціонування та розвиток багаторівневої структури і різноманітних за типами, видами, чисельністю позашкільних навчальних закладів та інших соціальних інституцій.

Встановлено, що третьою складовою є кадрове забезпечення позашкільної освіти, що передбачає наявність необхідної кількості підготовлених педагогічних та інших працівників відповідної кваліфікації.

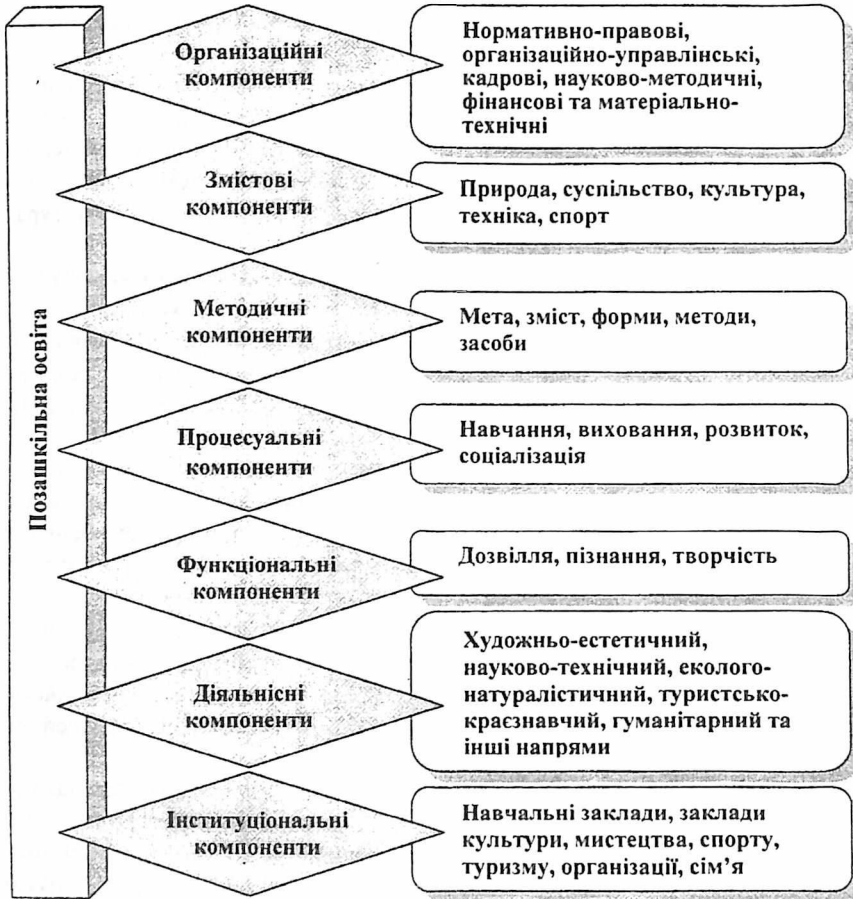

Рис. 3. Структурні компоненти системи позашкільної освіти

У процесі дослідження визначено, що науково-методичне забезпечення як четверта складова є системою організаційних заходів, спрямованих на підвищення кваліфікації та професійної майстерності кожного педагогічного працівника, розвиток творчого потенціалу педагогічних колективів позашкільних навчальних закладів, досягнення позитивних результатів навчально-виховного процесу в процесі наукового обґрунтування та відповідного програмного і методичного забезпечення.

З'ясовано, що фінансове та матеріально-технічне забезпечення позашкільної освіти є п'ятою складовою і передбачає наявність необхідних для діяльності коштів та матеріально-технічної бази.

Під час дослідження встановлено, що позашкільна освіта розширяється як динамічна система в єдності всіх компонентів, її розвиток визначається соціально-економічними чинниками та ієрархією ціннісних орієнтацій суспільства. При цьому взаємозв'язок системи позашкільної освіти із соціальним середовищем має відкритий характер і проявляється у змінах як середовища, так і системи загалом.

У процесі роботи з'ясовано, що система позашкільної освіти в Україні в нових соціально-економічних умовах перебуває у пошуку шляхів і засобів подальшого її розвитку. Серед них особлива роль належить розробці і впровадженню методики, яка має бути спрямована на приведення змісту позашкільної освіти у відповідність до сучасних вимог і визначення таких форм, методів, засобів, що сприяють розв'язанню завдань навчання, виховання, розвитку, соціалізації особистості у вільний час в позашкільних навчальних закладах та інших соціальних інституціях.

У третьому розділі **“Компетентнісний підхід як передумова підвищення ефективності методики позашкільної освіти”** досліджуються методологічна сутність компетентнісного підходу та дидактичні основи методики позашкільної освіти в сучасних умовах.

У процесі дослідження встановлено, що ефективність методики позашкільної освіти забезпечується застосуванням компетентнісного підходу, що орієнтує відповідні мету, завдання, зміст, форм та методи позашкільної освіти на формування компетентностей особистості. Це зумовлено тим, що орієнтація освіти на новий результат, який вимагає забезпечення якості позашкільної освіти, критеріїв її оцінювання та організації і управління навчально-виховним процесом, знаходить найбільш адекватне відображення саме в компетентнісному підході.

Підсумовуючи методологічні позиції вчених (Н. М. Бібік, Л. С. Вашенко, А. А. Вербицький, І. О. Зимня, Е. Ф. Зеєр, І. Г. Єрмаков, М. Р. Катуніна, О. І. Локшина, Д. Мертенс, О. В. Овчарук, Б. Оскарсон, Л. І. Парашенко, О. І. Пометун, О. Я. Савченко, С. Е. Трубочева та ін.), а також на основі узагальнення власних досліджень, нами встановлено, що *компетентнісний підхід у позашкільній освіті* – це підхід, що базується на застосуванні в меті, завданнях, змісті, формах та методах позашкільної освіти компетентностей особистості. *Компетентність* ми розглядаємо як особистісну характеристику людини, яка повноцінно реалізує себе у житті, володіючи відповідними знаннями, вміннями, навичками, досвідом та культурою.

Враховуючи різноманітність підходів, ми вважаємо доцільним у структурі компетентностей, що складають основу реалізації компетентнісного підходу в позашкільній освіті, виокремити такі: пізнавальну, практичну, творчу і соціальну (рис. 4).

Рис. 4. Структура компетентнісного підходу в позашкільній освіті

У процесі дослідження було встановлено, що дані компетентності формуються в процесі реалізації компетентнісного підходу, що загалом враховано при дослідженні дидактичних основ змісту за основними напрямками позашкільної освіти, а саме: художньо-естетичним, науково-технічним, еколого-натуралістичним, туристсько-краєзнавчим, гуманітарним.

Для більш ефективної реалізації методики позашкільної освіти на основі компетентнісного підходу нами було структуровано напрями позашкільної освіти за відповідними спеціалізованими профілями навчання:

- художньо-естетичний напрям позашкільної освіти (хореографічний, музичний, театральний, художній профілі навчання);
- науково-технічний напрям позашкільної освіти (початково-технічний, спортивно-технічний, предметно-технічний, інформаційно-технічний, художньо-технічний, виробничо-технічний профілі навчання);
- еколого-натуралістичний напрям (екологічний, біологічний, сільськогосподарський, лісогосподарський, медичний, хімічний профілі навчання);
- туристсько-краєзнавчий напрям позашкільної освіти (краєзнавчий, туристський, спортивний профілі навчання);
- гуманітарний напрям позашкільної освіти (суспільний, філологічний, соціальний профілі навчання).

У ході розробки методики позашкільної освіти було з'ясовано, що *пізнавальна компетентність* є першою сходинкою в основі реалізації

компетентнісного підходу в позашкільній освіті і передбачає оволодіння дітьми поняттями, знаннями про культуру, природу, техніку, суспільство; сфери життєдіяльності людини; види, способи, засоби праці, матеріали та інструменти; морально-психологічні якості особистості; способи організації вільного часу тощо. Також пізнавальна компетентність сприяє засвоєнню учнями технічної, екологічної, економічної та іншої термінології.

У роботі визначено, що сукупність морально-психологічних, емоційно-вольових, трудових понять, знань, переконань, якими оволодівають діти в процесі розвитку пізнавальної компетентності, є основою для формування у них життєвих принципів, світогляду, моральних якостей. Знання дітьми видів та способів організації вільного часу сприяє оволодінню навичками правильного його використання. При цьому особливе значення має не лише засвоєння окремих знань, а оволодіння ними комплексно.

Конкретизуючи і узагальнюючи експериментальний зміст позашкільної освіти на основі компетентнісного підходу за основними напрямками, ми встановили, що *пізнавальна компетентність у художньо-естетичному напрямі* передбачає оволодіння поняттями, знаннями з хореографії, музичного, театального, художнього мистецтва тощо; у *науково-технічному напрямі* – оволодіння початково-технічними, спортивно-технічними, предметно-технічними, інформаційно-технічними, художньо-технічними, виробничо-технічними поняттями, знаннями; ознайомлення зі світом сучасної техніки, технологічними процесами; засвоєння знань технічної термінології, графічної грамотності з технічного моделювання і конструювання тощо; у *еколого-натуралістичному напрямі* – оволодіння екологічними, біологічними, сільськогосподарськими, лісогосподарськими, медичними, хімічними поняттями, знаннями; формування поняття про цілісну картину світу, закономірності існування життя на Землі, самоорганізацію та саморозвиток природи тощо; у *туристсько-краєзнавчому напрямі* – оволодіння поняттями, знаннями з краєзнавства, географії, археології, геології, етнології, народознавства; ознайомлення з природними та культурними особливостями свого рідного краю, держави, світу; оволодіння знаннями з історії рідного краю, світової цивілізації, географічних, етнографічних, історичних об'єктів тощо; у *гуманітарному напрямі* – оволодіння поняттями, знаннями з історії, права, філософії, мови, літератури, суспільствознавства та інших соціально-гуманітарних наук; вивчення основ характеристики явищ і процесів суспільного життя тощо.

Встановлено, що у реалізації компетентнісного підходу в позашкільній освіті необхідним є не лише набуття широкого кола відповідних знань, а й неодмінне вміння застосовувати їх у практичній діяльності. У цьому полягає наступна – *практична компетентність*, що спрямована на формування вмінь

та навичок особистості засвоювати поняття і застосовувати знання на практиці. Серед них основні види пізнавальної, дозвільної діяльності, роботи з матеріалами та інструментами, виготовлення різноманітних виробів тощо. З'ясовано, адже у сучасних умовах зростає роль уміння здобувати інформацію з різних джерел, засвоювати, поповнювати та оцінювати її, застосовувати різні способи пізнавальної діяльності. Причому знання, вміння і навички виконують функцію не стільки самостійних цілей, скільки засобів у процесі формування компетентної особистості.

Визначено, що формування практичної компетентності в позашкільній освіті дозволяє розв'язати типову для освіти проблему, коли учні, оволодівши набором теоретичних знань, зазнають значних труднощів у їх реалізації під час розв'язання конкретних завдань або проблемних ситуацій.

У результаті дослідження, конкретизації і узагальнення експериментального змісту позашкільної освіти на основі компетентнісного підходу було встановлено, що *практична компетентність у художньо-естетичному напрямі* передбачає формування мистецьких вмінь та навичок; практичне введення дітей у світ культури та мистецтва, залучення їх до створення художніх виробів, виконання різних видів вокальних, музичних, театральних, танцювальних номерів тощо; у *науково-технічному напрямі* – формування техніко-технологічних вмінь і навичок, проектування, конструювання; практичне введення дітей у світ техніки, залучення їх до створення моделей машин, механізмів, іграшок; набуття та формування вмінь і навичок з графічної підготовки, роботи з різноманітними матеріалами та інструментами; засвоєння основних прийомів використання технологій у машинобудуванні тощо; у *еколого-натуралістичному напрямі* – формування екологічних вмінь і навичок розв'язання екологічних проблем, раціонального природокористування, природоохоронної діяльності тощо; у *туристсько-краєзнавчому напрямі* – формування краєзнавчих вмінь та навичок, участь у краєзнавчій роботі, збереження та відродження народних традицій, звичаїв, обрядів, оволодіння навичками здорового способу життя тощо; у *гуманітарному напрямі* – розвиток громадської активності, здатності реалізовувати і захищати свої права, орієнтуватися у соціальних відносинах, уміння оцінки суспільних явищ та процесів, встановлення зв'язку між подіями і явищами, формулювання, висловлювання та доведення власної думки, позиції, ведення дискусій тощо.

З'ясовано, що набуття практичної компетентності забезпечує лише застосування знань на практиці, оволодіння трудовими вміннями та навичками. Подальше формування компетентної особистості, її розвиток обумовлює третя – *творча компетентність*, яка також лежить в основі реалізації компетентнісного підходу в позашкільній освіті і забезпечує розвиток творчої діяльності, майстерності, здібностей, нахилів та уяви особистості.

Особливе значення творча компетентність має в сучасних умовах, коли творчий підхід до розв'язання будь-яких завдань, творча праця, постійне підвищення своєї майстерності, самоосвіта стали життєво необхідними кожному. Адже опанування знаннями та вміннями у готовому вигляді, за готовими зразками і шаблонами забезпечує лише репродуктивний, виконавський рівень.

У дослідженні встановлено, що творча компетентність у позашкільній освіті зумовлює навчання дітей творчості, формування у них з раннього віку досвіду творчої діяльності, майстерності, розвитку творчих здібностей, нахилів. Це здійснюється в процесі розв'язання учнями творчих завдань, пошуку раціональних шляхів і способів виконання роботи, внесення раціоналізаторських пропозицій, самостійного визначення технології виготовлення виробів тощо.

Визначено, що необхідним фактором тут постає розвиток творчої уяви, фантазії, креативного мислення, інтересу до видів творчості, а також формування естетичних смаків, художнього і технічного хисту. Отже, творча компетентність забезпечує творчу трудову, раціоналізаторську, винахідницьку діяльність, розвиток здібностей особистості.

Унаслідок конкретизації і узагальнення експериментального змісту позашкільної освіти на основі компетентнісного підходу за основними напрямками було встановлено, що *творча компетентність у художньо-естетичному напрямі* передбачає набуття досвіду власної творчої діяльності з хореографії, музичного, театрального, художнього мистецтва, розв'язання творчих завдань, здатності проявляти творчу ініціативу; розвиток художніх, творчих здібностей, виконавської та акторської майстерності, системного, просторового і логічного мислення, уяви, фантазії; формування стійкого інтересу до художньої творчості тощо; у *науково-технічному напрямі* – набуття досвіду власної творчої діяльності з науково-технічної творчості, розв'язання творчих завдань, здатності проявляти творчу ініціативу; формування вмінь самостійного виготовлення технічних об'єктів; розвиток конструкторських, винахідницьких, дослідницьких, творчих здібностей, системного, просторового і логічного мислення, уяви, фантазії; формування стійкого інтересу до науково-технічної творчості тощо; в *еколого-натуралістичному напрямі* – набуття досвіду власної творчої діяльності у сфері екології, розв'язання творчих завдань, здатності проявляти творчу ініціативу; формування досвіду взаємовідносин людини з природою, вмінь проведення самостійних наукових досліджень; розвиток дослідницьких, творчих здібностей, системного, просторового і логічного мислення, творчої уяви, фантазії; формування стійкого інтересу до екологічної освіти тощо; у *туристсько-краєзнавчому напрямі* – набуття досвіду власної творчої діяльності з краєзнавства,

розв'язання творчих завдань, здатності проявляти творчу ініціативу; формування досвіду взаємовідносин людини з природою, вмінь проведення самостійних наукових досліджень; розвиток дослідницьких, творчих здібностей, системного, просторового і логічного мислення, творчої уяви, фантазії; формування стійкого інтересу до туристсько-краєзнавчої роботи тощо; у *гуманітарному напрямі* – творчої діяльності з соціально-гуманітарних наук, розв'язання творчих завдань, здатності проявляти творчу ініціативу; розвиток дослідницьких здібностей, системного, просторового і логічного мислення, уяви, фантазії; формування стійкого інтересу до соціально-гуманітарних наук тощо.

У дослідженні з'ясовано, що формування компетентної особистості неможливе без розвитку культури праці, комплексу особистісних якостей, потрібних людині як суб'єкту сучасного виробництва і культурного розвитку суспільства.

Соціальна компетентність розглядається як четверта компетентність, що забезпечує реалізацію компетентнісного підходу в позашкільній освіті, – спрямована на виховання та розвиток загальної культури особистості, здатності до співпраці, самореалізації та самовизначення. Вона також визначає сукупність якостей людини, що становлять її імідж, індивідуальний стиль діяльності.

З'ясовано, що *соціальна компетентність у художньо-естетичному, науково-технічному, еколого-натуралістичному, туристсько-краєзнавчому та гуманітарному напрямках* позашкільній освіті передбачає формування активної життєвої позиції, адаптацію, готовність до безперервної освіти, конкурентної боротьби на ринку праці, потребу ініціативно включатися в систему нових економічних відносин, підприємницьку діяльність. Засвоєння соціальної компетентності обумовлює прояв та розвиток важливих людських якостей і здібностей особистості, ставлення до праці, оволодіння соціальним досвідом. Також соціальна компетентність характеризує взаємодію людини з суспільством, соціумом, іншими людьми. Ця компетентність як сукупна характеристика громадянської зрілості професіонала виступає одночасно як соціальна дієздатність, його вміння передбачати наслідки своїх дій, робити правильний вибір під час їх виконання, дотримуватися балансу загальних та особистих інтересів.

У процесі дослідження розроблена система організаційних форм і методів ефективного формування компетентностей особистості, підвищення якості позашкільної освіти. При цьому враховано, що найбільш оптимальними для реалізації змісту позашкільної освіти на основі компетентнісного підходу серед організаційних форм є групова та індивідуальна робота.

Було встановлено, що у формуванні компетентностей найкращий педагогічний ефект дає застосування форм і методів, структурованих за чотирма етапами: перший етап – пізнавальний, другий – практичний, третій – творчий, четвертий – соціалізуючий.

У дослідженні встановлено, що перший етап спрямовується на процес формування пізнавальної компетентності учнів, засвоєння ними понять, відомостей, навчального матеріалу за напрямками позашкільної освіти. Доцільним виявилися такі форми і методи, як розповіді, пояснення, бесіди, демонстрації, лекції на теми: “Значення праці в житті людини”, “Права і обов’язки кожного”, “Захистим себе”, “Права очима дітей”, “Український рушник”, “Доля села в долі держави”, “Ми родом з дитинства”, “Червона книга”, “Твої права”, зустрічі з народними майстрами, видатними вченими, громадськими діячами, артистами, екскурсії на виставки, експозиції культури, мистецтва, техніки тощо.

З’ясовано, що на другому етапі відбувається формування практичної компетентності, використовуються організаційні форми і методи, спрямовані на формування практичних умінь і навичок. Серед них практичні роботи, лабораторні роботи, вправи, інструктажі, репетиції, проведення дослідів та спостережень в природі, з технічними об’єктами, вправи з організації робочого місця, користування приладдям та інструментами, оркестрові і танцювальні репетиції, репетиції за голосовими партіями, семінари на теми: “Конвалія”, “Первоцвіт”, “Пролісок”, “Заповідник”, “Без верби та калини нема Батьківщини”, “Розумні машини”, “Від якого дерева листочок”, “Збери букет з осіннього листя”, “Для чого потрібен цей предмет”, “Шлях до успіху”, “На тернистому шляху до себе”, “Людина і світ професій”, “Екологія позитивного спілкування”, “Збережи природу”, “Турбота”, тощо.

Встановлено, що третій етап передбачає активізацію творчої діяльності учнів, формування їх творчої компетентності. Цей етап ефективно реалізовується тоді, коли гуртківець у сукупності наданих йому (накопичених ним) неупорядкованих фактів не тільки усвідомлює можливу проблему, а й розв’язує її.

На цьому рівні під час дослідження застосовувалися форми і методи, які поглиблювали і зміцнювали знання, сприяли розвитку творчої діяльності, а саме: колективна творча діяльність, проекти, ділові ігри, тренінги, проблемні ситуації – “Заповідник”, “Рослини під охороною”, “Посади калину”, “Перлини природи”, “Їм необхідна допомога”, “Я – громадяни”, “Слідами історії”, “Центр духовної культури”, “Партнерство позашкільних навчальних закладів і родини”, “Прикрасимо ялинку нашого району”, “День відкритих дверей”, “Підведення підсумків за рік”, “Підготовка до змагань”, “Книги для

бібліотеки”, “Я в майбутньому”, “Професія дизайнера”, “Захистимо екологію”, тощо.

У процесі дослідження визначено, що четвертий етап характеризується тим, що учні виконують самостійні завдання, розв’язують проблемні ситуації самостійно, без допомоги педагога. У ході експериментів вони представляли результати своєї творчої діяльності, досягнення поставленої мети – відбувалося формування їх соціальної компетентності. Застосовувалися такі організаційні форми і методи, як самостійна робота, самовиховання, самоконтроль, самоаналіз, самоспостереження, самооцінка, дебати, дискусії, диспути, різноманітні підсумкові заходи, акції в тому числі: “Природи вічна краса”, “Зелена скарбниця”, “Зелений німб України”, “Моє майбутнє”, “Професійна кар’єра”, “Людина і світ професій”, “Подаруй дитині книгу”, “Новий рік без самотності”, “Святий Миколай дітям допомагай!” тощо.

У четвертому розділі “Організація та результати експериментального дослідження” розкрито загальні питання організації експерименту, методи дослідження і подано результати перевірки методики позашкільної освіти на основі компетентнісного підходу.

На сучасному етапі постало питання не про часткове вдосконалення окремих аспектів позашкільної освіти, а про підвищення її якості загалом. Якість освіти на сьогодні розглядається як один з індикаторів високої якості життя, інструмент соціальної і культурно-духовної злагоди та економічного зростання.

Встановлено, що якість позашкільної освіти є комплексом характеристик, що визначають здатність суб’єктів освітнього процесу успішно здійснювати діяльність у сучасних умовах.

Позашкільна освіта як об’єкт оцінювання характеризується великою кількістю і різноманітністю взаємозв’язків з багатьма іншими об’єктами, характер і кількість яких постійно змінюються. Якість позашкільної освіти не можна розглядати як статичний об’єкт. Вона постійно змінюється у взаємодії з іншими об’єктами, під дією зовнішніх, зокрема політичних, соціальних і економічних впливів.

З’ясовано, що найбільш поширені критерії якості включають кількісну і якісну фіксацію результатів навчання, сукупності вчинків, емоційних реакцій, які склалися в навчально-виховному процесі.

Опрацювання психолого-педагогічної літератури і потреб практики дозволило розробити критерії, що визначають якість позашкільної освіти на будь-якому з етапів її здійснення. Таким універсальним критерієм був визначений рівень освітніх досягнень учнів позашкільних навчальних закладів.

У процесі дослідження розроблені нами теоретичні основи і методика позашкільної освіти вимагали експериментального підтвердження.

Педагогічний експеримент здійснювався в шести позашкільних навчальних закладах України. Його мета полягала в оцінці ефективності розробленої нами методики позашкільної освіти на основі компетентнісного підходу.

При проведенні експерименту використовувалася розроблена нами методика педагогічної оцінки рівня освітніх досягнень учнів позашкільних навчальних закладів. В основу методики було покладено структурно-компонентний метод педагогічної оцінки рівня сформованості освітніх досягнень учнів, основу якого становили пізнавальний, практичний, творчий та соціальний компоненти.

Для оцінки прояву показників сформованості освітніх досягнень учнів за основу було обрано трирівневу систему з високим, середнім та низьким рівнями.

На основі порівняння експериментальних та контрольних груп, що характеризують рівні освітніх досягнень учнів позашкільних навчальних закладів, можна зробити висновок про ефективність запропонованого підходу до вдосконалення методики позашкільної освіти.

У процесі експериментальної роботи дослідження проводилося у гуртках початкового, основного та вищого рівнів, класифікація яких передбачена Законом України “Про позашкільну освіту”, Положенням про позашкільний навчальний заклад. Співвідношення показників освітніх досягнень учнів позашкільних навчальних закладів в експериментальних та контрольних групах на етапі формувального експерименту представлені на діаграмах (рис. 5). Так, високий рівень пізнавальної компетентності в експериментальній групі гуртка початкового рівня продемонстрували 15% учнів, а в контрольній групі – 11%. Середній рівень – 45% учнів експериментальної групи і 43% – контрольної. Низький рівень – 40% в експериментальній групі і 46% – у контрольній.

Високий рівень пізнавальної компетентності в експериментальній групі гуртків основного рівня показали 18% учнів, а в контрольній групі – 12%. Середній рівень – 46% учнів експериментальної групи і 34% – контрольної. Низький рівень – 36% учнів експериментальної групи і 54% – контрольній.

Найвищі показники у формуванні пізнавальної компетентності досягнуті в гуртках вищого рівня. Так, високий рівень пізнавальної компетентності в експериментальній групі продемонстрували 22% учнів, а в контрольній групі – 18%. Середній рівень – 46% учнів експериментальної групи і 43% – контрольної. Низький рівень – 32% в експериментальній групі і 39% – у контрольній (рис. 5).

Аналогічно представлено співвідношення показників сформованості практичної, творчої та соціальної компетентності учнів гуртків початкового, основного та вищого рівня позашкільних навчальних закладів.

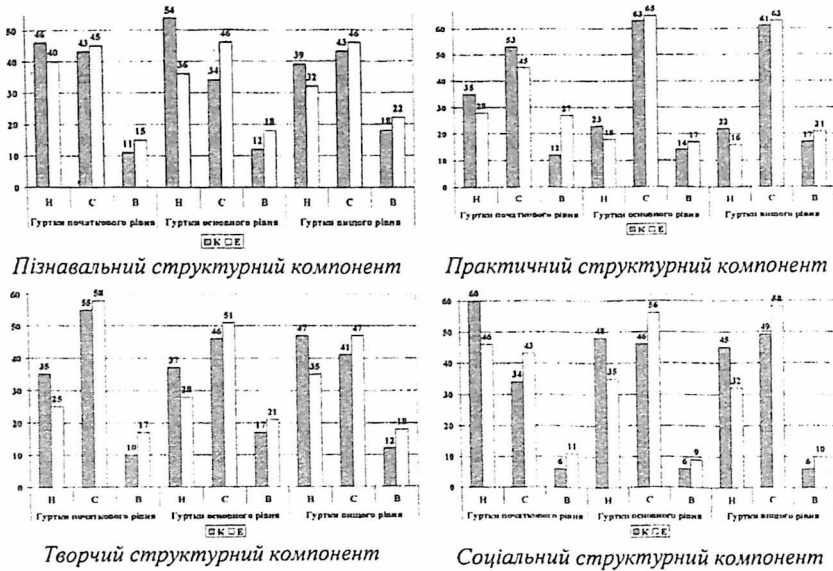

Рис. 5. Показники рівнів освітніх досягнень учнів позашкільних навчальних закладів контрольних та експериментальних груп на етапі формувального експерименту, %

Для більш точної перевірки результатів педагогічного експерименту проводилася статистична обробка та аналіз отриманих даних, які характеризують рівні освітніх досягнень учнів позашкільних навчальних закладів. Для цього ми перевіряли достовірність різниці показників, що виражається у відсотках за методикою, запропонованою А. А. Киверялгом.

Враховуючи, що в усіх даних щодо рівнів сформованості компетентності учнів позашкільних навчальних закладів контрольних та експериментальних груп, різниця відсотків в 2–3 рази була більшою, ніж середнє відношення помилки різниці відсотків, відповідно відмінність можна вважати достовірною, а результати експерименту підтвердили доцільність запропонованого підходу до вдосконалення змісту та методики позашкільної освіти.

Проведене дослідження теоретико-методичних основ позашкільної освіти в Україні загалом підтвердило робочу гіпотезу і дозволило зробити відповідні висновки.

ВИСНОВКИ

1. Дослідження логіко-історичної сутності теорії та практики позашкільної освіти показало, що проблема є досить актуальною. Необхідність і своєчасність її розробки зумовлені тим, що після нормативного закріплення статусу позашкільної освіти як складової безперервної освіти в Конституції України (1996), Законі України “Про освіту” (1991), Законі України “Про позашкільну освіту” (2000), Законі України “Про охорону дитинства” (2001) не проводилися спеціальні дослідження щодо цілісності теоретико-методичних основ позашкільної освіти, наукового обґрунтування її як системи.

2. Встановлено, що теоретико-методичні основи позашкільної освіти є головними положеннями про позашкільну освіту, що забезпечують розробку її мети, завдань, змісту, форм і методів. Вони базуються на системі наукових ідей, положень, концепцій, які становлять основу педагогіки, і пов’язані з такими науками, як психологія, філософія, соціологія, фізіологія, економіка, кібернетика тощо.

Узагальнення різних підходів, аналіз практики показав, що в сучасних умовах позашкільна освіта – це складова системи безперервної освіти, цілеспрямований процес і результат навчання, виховання, розвитку та соціалізації особистості у вільний час у позашкільних навчальних закладах та інших соціальних інституціях.

3. На основі систематизації та узагальнення розвитку позашкільної освіти виділено п’ять укрупнених хронологічних етапів: I етап – до X ст., який характеризується створенням передумов виникнення позашкільної освіти, а також спрямуванням її змісту на оволодіння елементарними трудовими вміннями і навичками; II етап – X–XV ст., де активізація освітньої діяльності призвела до розвитку шкільництва, позашкільля, появи перших методичних настанов, а також відкриття іноземних закладів, ознайомлення з іншими культурами; III етап – XVI – початок XX ст., що полягав у подальшому розвитку позашкільної освіти, розширенні її змісту на засадах народних традицій, народної та козацької педагогіки, урізноманітненні форм організації в позашкільних та інших навчальних закладах; IV етап – 20–80-і рр. XX ст., де відбувалося розширення мережі позашкільних навчальних закладів, їх функціонування як центрів організаційно-масової та інструктивно-методичної роботи, формування позашкільної освіти як системи, розвиток змісту і форм її організації; V етап – сучасний, що розпочався у 1991 р. і характеризується становленням і розвитком системи позашкільної освіти, наданням їй статусу складової системи безперервної освіти України, пошуком нових науково обґрунтованих підходів до гарантованої успішної діяльності у сучасних умовах.

4. У процесі дослідження з'ясовано, що питанням позашкільної освіти приділяється значна увага в різних країнах світу, що зумовлено специфічним характером позашкільля, його впливом на емоційний, фізичний та інтелектуальний розвиток дітей та молоді, організацію їхнього вільного часу.

На основі порівняльного аналізу сучасного стану позашкільної освіти в Україні з іншими європейськими державами, встановлена їх відмінність, а також спільність, що надає можливість для плідної співпраці, розширенню партнерських зв'язків, обміну досвідом роботи та є одним з важелів позитивного впливу на розвиток кожної країни, її соціальної і економічної сфери.

З'ясовано, що в сучасних умовах державна політика України в галузі позашкільної освіти здійснюється на трьох рівнях – національному, обласному та місцевому.

5. Науково-методологічне обґрунтування позашкільної освіти як системи показало, що вона є системним об'єктом, соціальним інститутом який розвивається й функціонує, зберігаючи свою сутність при зміні змісту і структури.

Система позашкільної освіти в загальнометодологічному аспекті являє сукупність положень, що є предметом теорії систем, системного підходу, системного аналізу. Найбільш доцільним виявилось щодо системи позашкільної освіти застосувати такі поняття, як: елемент, компонент, підсистема, середовище, характеристика, стан, структура, модель, зв'язки.

Узагальнюючи різні підходи щодо опису системи позашкільної освіти використано аналіз на трьох рівнях: з позиції розуміння системи позашкільної освіти як підсистеми; з позиції зовнішніх, цілісних якостей, що їй притаманні; з позиції внутрішньої будови і вкладу кожного компонента у формування цілісних якостей системи.

6. У дослідженні встановлено, що системоутворюючим фактором системи позашкільної освіти є освітня діяльність у вільний час.

Визначено, що структурними компонентами системи позашкільної освіти є: організаційні (нормативно-правові, організаційно-управлінські, кадрові, науково-методичні, фінансові та матеріально-технічні), змістові (природа, суспільство, культура, техніка, спорт), методичні (мета, зміст, форми, методи, засоби), процесуальні (навчання, виховання, розвиток, соціалізація), функціональні (дозвілля, пізнання, творчість), діяльнісні (художньо-естетичний, науково-технічний, еколого-натуралістичний, туристсько-краєзнавчий, гуманітарний та інші напрями), інституціональні (навчальні заклади, заклади культури, спорту, сім'я, організації). Кожен з даних компонентів є самостійним і являє собою систему нижчого порядку.

7. У ході дослідження з'ясовано, що модель сучасної системи організаційного забезпечення позашкільної освіти створена на основі

організаційних компонентів і передбачає наявність необхідних нормативно-правових документів; багаторівневої структури і різноманітних за типами, видами, чисельністю позашкільних навчальних закладів та інших соціальних інституцій; підготовлених педагогічних та інших працівників відповідної кваліфікації; наукових і методичних матеріалів та програмних розробок; коштів та відповідної матеріально-технічної бази.

8. Дослідженням обґрунтовано, що у визначенні та розробці ефективної в сучасних умовах методики позашкільної освіти є доцільним використання компетентнісного підходу.

Встановлено, що у структурі компетентностей, що складають основу реалізації компетентнісного підходу в позашкільній освіті, необхідно виділити пізнавальну, практичну, творчу і соціальну компетентності. Застосування цих компетентностей в методиці позашкільної освіти забезпечить оволодіння поняттями, знаннями, розширення наукового світогляду; формування практичних умінь та навичок; розвиток здібностей, нахилів, майстерності, уяви, творчості; загальну культуру особистості, вихованість, здатність до співпраці, прийняття рішень.

9. У результаті дослідження розроблена методика позашкільної освіти на основі компетентнісного підходу за основними напрямками позашкільної освіти, структурованими за профілями навчання: художньо-естетичним (хореографічний, музичний, театральний, художній); науково-технічним (початково-технічний, спортивно-технічний, предметно-технічний, інформаційно-технічний, художньо-технічний, виробничо-технічний); еколого-натуралістичним (екологічний, біологічний, сільськогосподарський, лісогосподарський, медичний, хімічний); туристсько-краєзнавчим (краєзнавчий, туристський, спортивний) та гуманітарним (суспільний, філологічний та соціальний). Дана методика розкривала мету, зміст, форми, методи і засоби позашкільної освіти.

10. З'ясовано, що серед організаційних форм і методів найбільш оптимальними в методиці позашкільної освіти на основі компетентнісного підходу є групова та індивідуальна робота. Розроблена в процесі дослідження система організаційних форм і методів за чотирма етапами відкриває значні можливості для підвищення рівня освітніх досягнень учнів, якості та ефективності позашкільної освітньої діяльності.

11. У процесі дослідження встановлено, що в сучасних умовах постає питання не про часткове вдосконалення окремих аспектів позашкільної освіти, а про підвищення її ролі і якості загалом як багатоаспектного суспільного явища, що містить соціальні та психолого-педагогічні, економічні та інші характеристики. Враховуючи багатоаспектність досліджуваного питання, апробація і впровадження розроблених теоретико-методичних основ позашкільної освіти на основі компетентнісного підходу здійснювалося на

чотирьох рівнях: міжнародному, загальнодержавному, регіональному і локальному.

12. Експериментальна перевірка запропонованої методики позашкільної освіти підтвердила її ефективність та доцільність застосування у позашкільних навчальних закладах. Рівень освітніх досягнень учнів позашкільних навчальних закладів у експериментальних групах порівняно з контрольними суттєво вищий.

Водночас, проведене дослідження не претендує на вичерпне вирішення всіх питань розвитку позашкільної освіти. Ряд з них потребують подальшої теоретико-експериментальної розробки. Зокрема, важливим постає створення системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації педагогічних працівників для системи позашкільної освіти, науково-методичного забезпечення позашкільних навчальних закладів.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ

Монографія

1. *Биковська О. В.* Теоретико-методичні основи позашкільної освіти в Україні: монографія / Олена Володимирівна Биковська. – К.: ІВЦ АЛКОН, 2006. – 356 с.

Підручники, посібники, програми

2. Позашкільна освіта в Україні : навч. посіб. / Биковська О. В., Бут С. В., Дмитренко О. П. [та ін.] ; за ред. О. В. Биковської. – К.: ІВЦ АЛКОН, 2006. – 224 с. (*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України*).
3. Організація відпочинку та оздоровлення дітей: концепції, технології, досвід / Биковська О. В. (кер. авт. кол.), Вагнер С. І., Горбинко В. М. [та ін.]. – К.: Держ. ін-т проблем сім'ї та молоді, 2004. – 208 с.
4. *Биковська О. В.* Організація дозвілля, оздоровлення та відпочинку сільських дітей // Стан та соціальний захист сільських дітей : тематична державна доповідь про становище дітей в Україні за підсумками 2004 року / Алексєєнко Т. Ф., Безпалько О. В., Биковська О. В. [та ін.]. – К.: Держ. ін-т проблем сім'ї та молоді, 2005. – С. 106–123.
5. *Биковська О. В.* Залучення дитини до національної та світової культури // Державна доповідь про становище дітей в Україні за підсумками 2002 року / О. М. Балакірева, О. В. Биковська, О. В. Вакулєнко [та ін.]. – К.: Держ. ін-т проблем сім'ї та молоді, 2003. – С. 62–70.

6. *Биковська О. В.* Проблеми в організації дозвілля як чинник поширення бездоглядності дітей // Проблеми бездоглядності та безпритульності дітей в Україні : тематична Державна доповідь про становище дітей в Україні за підсумками 2003 року / Балакірева О. М., Биковська О. В., Баранчук Д. Г. [та ін.]. – К. : Держ. ін-т проблем сім'ї та молоді, 2004. – С. 79–91.
7. *Биковська О. В., Петрочко Ж. В.* Дитячий заклад оздоровлення та відпочинку як соціально-педагогічна система // Соціальна педагогіка : підруч. / Капська А. Й., Биковська О. В., Безпалько О. В. [та ін.] ; за ред. проф. А. Й. Капської. – К. : Центр навч. л-ри, 2006. – С. 196–210. *(Рекомендовано Міністерством освіти і науки України).*
8. *Биковська О. В.* Організація дозвілля як фактор формування духовності дітей // Духовні потреби дітей України : монографія / Бабак О. М., Безпалько О. В., Биковська О. В. [та ін.] ; за заг. ред. Ж. В. Петрочко. – К. : Видавн. дім “Калита”, 2005. – С. 35–42.
9. *Биковська О. В., Шиманський М. А.* Організація вільного часу дітей в Польщі / О. В. Биковська, М. А. Шиманський. – К., 2006. – 236 с. – Англ., рос., укр.
10. Діяльність сучасного позашкільного навчального закладу (з досвіду роботи Центру позашкільної роботи Святошинського району м. Києва) : інформ.-метод. посіб. / Н. І. Савенко, О. В. Биковська, Г. Г. Ковганич [та ін.]. – К. : ЦПР, 2006. – 118 с.
11. Становище дітей та жінок в Україні : Ситуаційний аналіз : 1991–2003 / Ю. Г. Антипкін, О. В. Биковська, Р. О. Моїсеєнко [та ін.]. – К. : ЮНІСЕФ, 2005. – 180 с.
12. *Биковська О. В.* Основи позашкільної освіти : програма навч. дисципліни. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2005. – 20 с. *(Рекомендовано Міністерством освіти і науки України).*
13. Програми з позашкільної освіти : Науково-технічний напрям / [Антоненко С. А., Антоненко Т. І., Биковська О. В. та ін. – К. : Грамота, 2007. – Вип. 1. – 360 с. *(Рекомендовано Міністерством освіти і науки України).*
14. Програми для позашкільних і загальноосвітніх навчальних закладів : Гуртки науково-технічного напрямку / Биковська О. В., Вихренко Т. О., Гайдай Л. М. [та ін.]. – К. : Грамота, 2005. – Вип. 1. – 160 с. *(Рекомендовано Міністерством освіти і науки України).*
15. Організаційно-виховна практика студентів : навч. програма / Уклад. Биковська О. В., Вернидуб Н. М., Волинська Л. В. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2007. – 16 с.

Статті у наукових фахових виданнях

16. Биковська О. В. Позашкільні заклади в системі освіти: стан та перспективи / О. В. Биковська // Наукові записки НПУ ім. М. П. Драгоманова : зб. наук. ст. – К. : НПУ, 2001. – Вип. 40. – С. 55–57. – (Серія “Пед. науки”).
17. Биковська О. В. Система трудового виховання в позашкільних закладах освіти / О. В. Биковська // Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки : зб. наук. пр. – К. ; Запоріжжя, 2001. – Вип. 21. – С. 242–245.
18. Биковська О. В. Роль позашкільних закладів в системі трудового виховання підростаючого покоління / О. В. Биковська // Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки : зб. наук. пр. – К. ; Запоріжжя, 2001. – Вип. 20. – С. 226–228.
19. Биковська О. В. Дидактичні ігри у процесі трудового виховання / О. В. Биковська // Наукові записки НПУ ім. М. П. Драгоманова. – К. : НПУ, 2002. – Вип. 47. – 13–17 с. – (Серія “Пед. науки”).
20. Биковська О. В. Місце позашкільної освіти в системі безперервної освіти / О. В. Биковська // Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки : зб. наук. пр. – К. ; Запоріжжя, 2002. – Вип. 23. – С. 131–133.
21. Биковська О. В. Виховна діяльність в позашкільних навчальних закладах / О. В. Биковська // Наукові записки НПУ ім. М. П. Драгоманова : зб. наук. ст. – К. : НПУ, 2003. – Вип. LII (52). – С. 17–22. – (Серія “Пед. науки”).
22. Биковська О. В. Деякі аспекти модернізації позашкільної освіти / О. В. Биковська // Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки : зб. наук. пр. – К. ; Запоріжжя, 2003. – Вип. 26. – С. 124–127.
23. Биковська О. В. Основні напрями виховання учнів в позашкільних навчальних закладах / О. В. Биковська // Наукові записки НПУ ім. М. П. Драгоманова : зб. наук. ст. – К. : НПУ, 2004. – Вип. LV (55). – С. 28–38. – (Серія “Пед. науки”).
24. Биковська О. В. Основні принципи позашкільної освіти / О. В. Биковська // Наука і сучасність : зб. наук. пр. НПУ ім. М. П. Драгоманова. – Т. 52. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2005. – С. 3–12.

25. *Биковська О. В.* Порівняльний аналіз українського та міжнародного законодавства у сфері забезпечення прав дітей / *О. В. Биковська // Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова : зб. наук. пр. – К. : НПУ, 2005. – Вип. 2. – С. 8–15. – (Серія № 5. “Педагогічні науки: реалії та перспективи”)*.
26. *Биковська О. В.* Практика позашкільної освіти в розвинутих зарубіжних країнах / *О. В. Биковська // Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки : зб. наук. пр. – Запоріжжя, 2006. – Вип. 39. – С. 49–57.*
27. *Биковська О. В.* Профільне навчання учнів в умовах позашкільного навчального закладу / *О. В. Биковська // Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова : зб. наук. пр. – К. : НПУ, 2006. – Вип. 3. – С. 17–23. – (Серія № 5. “Педагогічні науки: реалії та перспективи”)*.
28. *Биковська О. В.* Психолого-педагогічні засади творчої діяльності учнів в позашкільних навчальних закладах / *О. В. Биковська // Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки : зб. наук. пр. – Запоріжжя, 2006. – Вип. 37. – С. 13–20.*
29. *Биковська О. В.* Структурно-функціональний аналіз організації позашкільної освіти в Польщі / *О. В. Биковська // Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова : зб. наук. пр. – К. : НПУ, 2006. – Вип. 4. – С. 22–29. – (Серія № 5. “Педагогічні науки: реалії та перспективи”)*.
30. *Биковська О. В.* Сучасні дослідження проблем позашкільної освіти / *О. В. Биковська // Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки : зб. наук. пр. – Запоріжжя, 2006. – Вип. 41. – С. 27–34.*
31. *Биковська О. В.* Філософські аспекти позашкільної освіти / *О. В. Биковська // Наука і сучасність: Зб. наук. пр. НПУ ім. М. П. Драгоманова. – Т. 56. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2006. – С. 12–22.*
32. *Биковська О. В.* Теоретичні засади позашкільної освіти в педагогічній спадщині Є. М. Мединського та С. Т. Шацького / *О. В. Биковська // Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки : зб. наук. пр. – Запоріжжя, 2006. – Вип. 40. – С. 41–50.*
33. *Биковська О. В.* Виховання національної самосвідомості учнів у процесі художньо-прикладної творчості в позашкільних навчальних закладах / *О. В. Биковська // Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки : зб. наук. пр. – Запоріжжя, 2006. – Вип. 38. – С. 135–143.*

34. *Биковська О. В.* Історико-теоретичні основи позашкільної освіти / О. В. Биковська // Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки : зб. наук. пр. – Запоріжжя, 2006. – Вип. 42. – С. 39–48.
35. *Биковська О. В.* Теорія систем і системний аналіз позашкільної освіти / О. В. Биковська // Наукові записки НПУ ім. М. П. Драгоманова : зб. наук. ст. – К.: НПУ, 2007. – Вип. 70. – С. 3–12. – (Серія “Педагогічні науки”).
36. *Биковська О. В.* Методологічна сутність компетентнісного підходу в позашкільній освіті / О. В. Биковська // Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки : зб. наук. пр. – Запоріжжя, 2007. – Вип. 44. – С. 77–85.
37. *Биковська О. В.* Підвищення якості освіти в позашкільних навчальних закладах / О. В. Биковська // Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова : зб. наук. пр. – К.: НПУ, 2007. – Вип. 7. – С. 23–30. – (Серія № 5. “Педагогічні науки: реалії та перспективи”).
38. *Биковська О. В.* Дидактичні основи змісту позашкільної освіти на основі компетентнісного підходу / О. В. Биковська // Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки : зб. наук. пр. – Запоріжжя, 2007. – Вип. 46. – С. 11–19.

Публікації у збірниках матеріалів конференцій

39. *Биковська О. В.* Порівняльний аналіз позашкільної освіти України та Польщі // Теоретико-методичні основи виховання творчої особистості в умовах позашкільних навчальних закладів : зб. матеріалів наук.-практ. конф., (Київ, 30–31 берез. 2006 р.) / М-во освіти і науки України, Акад. пед. наук України, Ін-т проблем виховання, Укр. держ. центр позашкільної освіти. – К. : Грамота, 2006. – С. 58–73.
40. *Биковська О. В.* Підготовка педагогічних кадрів для позашкільної освіти // Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. “Проблеми вищої педагогічної освіти у світлі рішень II Всеукр. з’їзду працівників освіти”, (Київ, 4 груд. 2002 р.) / М-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2002. – Ч. 1. – С. 77–80.
41. Соціально-педагогічні основи діяльності сучасного позашкільного навчального закладу : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф., (Київ, 23–25 жовтня 2002 р.) / М-во освіти і науки України, Акад. пед. наук України, Ін-т проблем виховання АПН України, Гол. управління освіти і науки Київс. міськ. держ. адміністрації, Київс. Палац дітей та юнацтва. – К. : РНЦ “ДНІТ”, 2003. – 300 с. – Рос., укр.

42. *Биковська О. В.* Позашкільна освіта України в умовах інтеграції в європейський освітній простір // Інноваційна діяльність сучасного позашкільного навчального закладу: досвід, пошуки, проблеми : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф., (Кіровоград, 25–27 жовт. 2006 р.) / М-во освіти і науки України, Управління освіти і науки Кіровоград. обл. держ. адміністрації, Кіровоград. обл. центр дит. та юнац. творчості. – Кіровоград, 2006. – С. 20–37.
43. *Быковская Е. В.* Сравнительный анализ развития внешкольного образования в Украине и Польше // Дополнительное образование в муниципальном районе: опыт, перспективы развития : материалы обл. науч.-практ. конф., (Ярославль, Россия, 27 апр. 2007 г.) / Департамент образования Ярославской области, Ярослав. гос. пед. ун-т им. К. Д. Ушинского / Под ред. А. В. Золотаревой, С. Л. Паладьева. – Ярославль : ИЦ Пионер, 2007. – С. 46–62.
44. *Вуковська О.* Non-formal education in Ukraine // *Pedagogika voľného času – teória a prax*, (Trnava, 25–26.10.2007). – *Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave*, 2008. – С. 40–48.

Публікації в інших виданнях

45. *Биковська О. В.* Реалізація компетентнісного підходу в позашкільній освіті / О. В. Биковська // *Позашкільна освіта та виховання*. – 2007. – № 2. – С. 7–16.
46. *Биковська О. В.* Порівняльний аналіз позашкільної освіти в Україні і Польщі / О. В. Биковська // *Позашкільна освіта та виховання*. – 2006. – № 1. – С. 32–51.
47. *Биковська О. В.* Інноваційний поступ ЦПР / О. В. Биковська // *Позашкільля*. – 2007. – № 1. – С. 7–13.
48. *Биковська О. В., Рудакова З. М.* Позашкільна освіта України і Польщі. Порівняльний аналіз / О. В. Биковська, З. М. Рудакова // *Позашкільля*. – 2007. – № 1. – С. 5–10.
49. *Биковська О. В., Михайліченко М. В.* Позашкільна освіта – це освіта, яка виховує / О. В. Биковська, М. В. Михайліченко // *Позашкільля*. – 2007. – № 3. – С. 26.
50. *Биковська О. В.* Чи можна управляти якістю позашкільної освіти? / О. В. Биковська // *Освіта України*. – 2005. – № 87. – С. 6.

51. Биковська О. В. Концептуальні підходи до підготовки програм науково-технічного напрямку позашкільної освіти / О. В. Биковська // Програми для позашкільних і загальноосвітніх навчальних закладів : Гуртки науково-технічного напрямку / О. В. Биковська, Т. О. Вихренко, Л. М. Гайдай [та ін.]. – К. : Грамота, 2005. – Вип. 1. – С. 3–8.
52. Биковська О. В. Компетентнісний підхід у позашкільній освіті науково-технічного напрямку / О. В. Биковська // Програми з позашкільної освіти : Науково-технічний напрям / С. А. Антоненко, Т. І. Антоненко, О. В. Биковська [та ін.] – К. : Грамота, 2007. – Вип. 1. – С. 8–11.

АНОТАЦІЇ

Биковська О. В. Теоретико-методичні основи позашкільної освіти в Україні. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – Київ, 2008.

Дисертаційне дослідження присвячене вирішенню питання теоретико-методичних основ позашкільної освіти в Україні. Розкрито історико-педагогічна сутність теорії та практики позашкільної освіти, встановлені основні хронологічні етапи становлення і розвитку позашкільних навчальних закладів. Проведено порівняльний аналіз сучасного стану позашкільної освіти в Україні та інших державах.

Здійснено наукове обґрунтування позашкільної освіти як системи, визначені її структура і компоненти. Розкрита система позашкільної освіти в аспекті різноманітних компонентів. Представлені організаційно-управлінські основи позашкільної освіти.

Розроблено методикау позашкільної освіти на основі компетентнісного підходу та експериментально доведена ефективність її впровадження в позашкільних навчальних закладах, що сприяло підвищенню рівня освітніх досягнень учнів.

Ключові слова: позашкільна освіта, позашкільні навчальні заклади, система позашкільної освіти, методика позашкільної освіти, компетентнісний підхід.

Быковская Е. В. Теоретико-методические основы внешкольного образования в Украине. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени доктора педагогических наук по специальности 13.00.01 – общая педагогика и история педагогики. – Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова. – Киев, 2008.

Диссертационное исследование посвящено решению вопроса теоретико-методических основ внешкольного образования в Украине. Раскрыта историко-педагогическая сущность теории и практики внешкольного образования, определены основные хронологические этапы его становления и развития.

Анализ теоретических положений внешкольного образования показал, что оно представляет собой многоаспектный объект исследований. Теория внешкольного образования базируется на системе научных знаний составляющих основу педагогики, и связана с такими науками, как психология, философия, социология, физиология, кибернетика и др.

Обобщая подходы межотраслевой интеграции научных знаний на основе системного анализа теоретических основ внешкольного образования установлено, что оно является целенаправленным процессом и результатом обучения, воспитания, развития и социализации личности в свободное время во внешкольных учебных учреждениях и других социальных институтах.

На основании условного деления на периоды выделены такие укрупненные (в пределах нескольких веков) хронологические этапы – века исторического развития практики внешкольного образования в Украине: I этап – X в.; II этап X–XV в.; III этап – XVI – начало XX в.; IV этап – XX в.; V этап – конец XX – начало XXI в.

Осуществлено научное обоснование внешкольного образования как системы, определена его структура и компоненты. Определено, что в системе внешкольного образования выделяются организационные, содержательные, методические, процессуальные, институциональные, функциональные, деятельностные и компонентами. Основным системообразующим фактором внешкольного образования является образовательная деятельность в свободное время.

С социально-философской точки зрения выделяются два основных измерения внешкольного образования – в содержательном и процессуальном аспектах. Содержательными компонентами внешкольного образования являются природа, общество, культура, техника, спорт, которые представлены художественно-эстетическим, научно-техническим, эколого-натуралистическим, туристско-краеведческим, гуманитарным и другими направлениями внешкольного образования. Процессуальными компонентами системы внешкольного образования является обучение, воспитание, развитие и

социализация личности, которые осуществляются такими институтами как учебные учреждения, учреждения культуры, спорта, семья, организации и др. Среди них особенное место принадлежит внешкольным учебным учреждениям.

К функциональным компонентам системы внешкольного образования принадлежит досуг, познание, творчество.

Исходя из содержания и направленности внешкольного образования, деятельности внешкольных учебных учреждений в современных условиях, определено, что основными составляющими ее обеспечения является нормативно-правовое, организационное, кадровое, научно-методическое, финансовое и материально-техническое.

Первым компонентом системы обеспечения внешкольного образования является нормативно-правовое обеспечение как правовая и нормативная основа его осуществления, предусматривающее наличие необходимых нормативно-правовых документов.

Вторым компонентом является организационное обеспечение внешкольного образования, которое направлено на создание, эффективное функционирование и развитие многоуровневой структуры разнообразных по типам, видам, численности внешкольных учебных учреждений и других социальных институций.

Следующим компонентом обеспечения внешкольного образования является кадровое обеспечение. Оно предусматривает наличие необходимого количества подготовленных педагогических и других работников соответствующей квалификации.

Научно-методическое обеспечение является четвертым компонентом обеспечения внешкольного образования. Оно представляет собой систему организационных мероприятий, предполагает наличие необходимых научных и методических материалов.

Пятым компонентом обеспечения внешкольного образования является финансовое и материально-техническое, которое предусматривает наличие необходимых для деятельности средств и материальной базы.

Внешкольное образование эволюционирует как динамическая система в единстве всех ее компонентов, которые определяются социально-экономическими факторами и иерархией ценностных ориентаций развития общества. При этом взаимосвязь системы внешкольного образования с социальной средой имеет открытый характер и проявляется в изменениях как среды, так и системы в целом.

В системе внешкольного образования в Украине в новых социально-экономических условиях осуществляется поиск путей и средств ее развития, которые приведут к повышению ее качества.

Определение и разработку эффективной методики внешкольного образования во внешкольных учебных учреждениях целесообразно базировать на применении компетентностного подхода. Это обусловлено тем, что ориентация образования на новый результат требует новых подходов к обеспечению качества внешкольного образования, новых критериев его оценки, организации учебно-воспитательного процесса и управления им и находит наиболее адекватное отображение именно в содержании компетентностного подхода.

Установлено, что компетентностный подход во внешкольном образовании – это подход, который базируется на применении в цели, задачах, содержании, форме и методах внешкольного образования компетентностей личности.

Разработаны содержание и методика внешкольного образования на основе компетентностного подхода. В структуре компетентностей, составляющих основу реализации компетентностного подхода во внешкольном образовании, выделены такие: познавательная, практическая, творческая и социальная.

Экспериментально доказана эффективность предложенной методики внешкольного образования во внешкольных учебных учреждениях на основании компетентностного подхода, что способствовало повышению уровня образовательных достижений учеников.

Ключевые слова: внешкольное образование, внешкольные учебные учреждения, система внешкольного образования, методика внешкольного образования, компетентностный подход.

Bykovska O. V. Theory and Method of Non-formal Education in Ukraine. – Manuscript.

Dissertation for gaining a Doctor's Degree of Pedagogical Science in Specialty 13.00.01 – General Pedagogics and History of Pedagogics. – National Pedagogical M. P. Dragomanov University. – Kyiv, 2008.

The dissertation research is dedicated to solving the problem of theoretical and methodical basics of non-formal education in Ukraine. The historical and pedagogical essence of theory and practice of non-formal education was explained; the basic chronological stages of non-formal education forming and developing were showed. The analysis of modern state of non-formal education in Ukraine in comparison with the non-formal education in other European states was made.

The scientific basements of non-formal education system were proved, its structure and parts were determined. The model of modern system for organizing and administering the non-formal education was characterized.

The out-of-school contents and methodology were developed, being based on the competent approach. The efficiency of contents and methodology implementation in the out-of-school establishments was proved experimentally that contributed to increasing the level of pupils educational achievements.

Key words: non-formal education, out-of-school educational institution, system of non-formal education, method of non-formal education, competency.

Підписано до друку 08.04.2008 р. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Times.
Наклад 100. Зам. № 230.
Віддруковано з оригіналів.

Видавництво Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова. 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9
Свідоцтво про реєстрацію № 1101 від 29.10.2002.
(044) 239-30-26